

MACIEJ RAKOWSKI
ORCID: 0000-0001-7378-9311
Uniwersytet Łódzki
mrakowski@wpia.uni.lodz.pl

Państwko Gabriele d'Annunzio — ustrój Włoskiej Regencji Carnaro

Słowa kluczowe: Fiume, Rijeka, Gabriele D'Annunzio, Regencja Carnaro, Carta di Fiume.

THE STATE OF GABRIELE D'ANNUNZIO: CONSTITUTIONAL REGIME OF THE ITALIAN REGENCY OF CARNARO

Abstract

The subject of the study is the constitutional regime of the independent city of Fiume during the authoritarian rule of Gabriele D'Annunzio (September 1919 — December 1920). His power was based not on legal norms, but on the will of the commander known as the prophet (*vate*) or the leader (*duce*), supported by the strength of his army. Nevertheless, in September 1920, D'Annunzio proclaimed the Charter of Kvarner — the constitution of the small state, which never came into force. The author analyzes its provisions using the formal-dogmatic approach, pointing to the modernity and originality of its regulations: gender equality, guarantees of social rights, protection of work, secularity of education, society divided into corporations, elements of direct democracy, division of powers between legislative chambers, and a lack of the head of state. Constitutional institutions are presented with consideration of the history of Fiume, studied by the historical approach.

The author concludes that D'Annunzio did not belong to the fascist movement, but was rather a rival of Mussolini, with a different vision of the state and methods of rule. His Charter of Kvarner can therefore be seen as a concept for the new Italy. At the same time, the commandant was a forerunner of the methods of communicating with society which were later used by the leaders of totalitarian states.

Keywords: Fiume, Rijeka, Gabriele D'Annunzio, the Italian Regency of Carnaro, Carta di Fiume.

W świecie szalonym i podłym Fiume jest dzisiaj znakiem wolności; w świecie szalonym i podłym jest jedna tylko rzecz czysta: Fiume; jest jedna tylko prawda: Fiume; jedna tylko miłość: Fiume!¹

W imię wszystkich, którzy zginęli za jedność Italii, przyrzekam być wiernym świętej sprawie Fiume, wszelkimi środkami nie dopuszczę nigdy, by sprzeciwiono się pełnej i bezwzględnej aneksji Fiume do Włoch. Przyrzekam być wiernym hasłu: „Italia albo śmierć”².

Uwagi wprowadzające

Bezpośrednio po zakończeniu pierwszej wojny światowej rozgorzał włosko-jugosłowiański spór o przynależność ważnego portowego miasta, przez Chorwatów zwanego Rijeką, a przez Włochów Fiume³. Do końca wojny wchodziło ono w skład Królestwa Węgier, w ramach którego cieszyło się autonomią jako tak zwane *Corpus separatum*. Później — aż do 1924 roku — nie należało ani do Włoch, ani do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS). W badanym okresie sporny region zamieszkiwało około 51 tys. osób — Włochów w przybliżeniu 25 tys. Niemal wszyscy z nich (24 tys.) żyli w samym mieście, w którym było wówczas około 9 tys. Słowian i 6 tys. Węgrów⁴. Według spisu z grudnia 1918 roku we Fiume mieszkało mniej więcej 29 tys. Włochów, 12 tys. Słowian, głównie Chorwatów, 5 tys. Węgrów⁵.

Czas, w którym Fiume pozostawało wolnym miastem, można podzielić na kilka podokresów. Od końca października 1918 do września 1919 roku rządy w mieście sprawowała Rada Narodowa (Consiglio Nazionale). Następnie trwała dyktatura Gabriele D’Annunzio, przy czym w sierpniu 1920 roku proklamował on powstanie nowego państwa — Włoskiej Regencji Carnaro⁶. Istniała ona tylko do końca 1920 roku, a na początku kolejnego roku powstało Wolne Państwo Fiume. Ustrój miasta w czasie rządów Consiglio Nazionale został przedstawiony

¹ Z mowy Gabriele D’Annunzio wygłoszonej 12 września 1919 r., bezpośrednio po wkroczeniu legionistów do Fiume, cyt. za: E. Coselschi, *La marcia di Ronchi. Con alcuni discorsi fondamentali di Gabriele D’Annunzio per l’impresa di Fiume con La Carta di Carnaro e col nuovo ordinamento dell’esercito liberatore*, Firenze 1929, s. 29.

² Rota przysięgi złożonej przez przywódców spisku grenadierów w Ronchi (zob. dalej), cyt. za: *ibidem*, s. 16–17.

³ W tekście zdecydowanie częściej używamy włoskiej nazwy miasta, gdyż zajmujemy się organizacją władz utworzonych przez Włochów.

⁴ Co ciekawe, podający te informacje do mieszkańców w Fiume Słowian zalicza również 6 tys. Węgrów, zob. P. Alatri, Nitti, *D’Annunzio e la questione adriatica*, Milano 1976, s. 41. Zob. też G.B. Guerri, *Disobbedisco. Cinquecento giorni di rivoluzione. Fiume 1919–1920*, Milano 2019, s. 32–35.

⁵ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 86.

⁶ Nazwa odnosi się do nazwy adriatyckiej zatoki Kwarnar — wł. Carnaro (w tekście częściej posługujemy się nazwą w brzmieniu włoskim, polska jej wersja nie jest bowiem powszechnie znana).

w odrębnej publikacji⁷, dlatego dalej jest omawiany jedynie w zarysie jako wstęp do dalszych rozważań.

Tematyka niepodległego Fiume cieszy się dużym zainteresowaniem ze strony badaczy, przede wszystkim włoskich. Powstają prace historyczne, których autorzy jedynie przy okazji zajmują się problematyką ustrojową⁸. Część z nich to uczestnicy opisywanych wydarzeń, którzy zdecydowali się wydać nie pamiętniki, ale rozprawy mające postać obiektywnych opracowań (spośród tych autorów Giovanni Giuriati był premierem pierwszego rządu powołanego przez D'Annunzio, Giulio Benedetti — jednym z legionistów, Attilio Depoli — wiceprezydentem Wolnego Państwa Fiume, natomiast Enrico Caviglia dowodził wojskami, które zakończyły istnienie Regencji). Siłą rzeczy do ich dzieł podchodzić trzeba z wielką ostrożnością. Zdecydowanie ubogi wydaje się dorobek autorów chorwackich⁹. W literaturze polskiej warto zwrócić uwagę na monografie Piotra Podemskiego (której autor przedstawia wydarzenia historyczne) oraz Joanny Sondel-Cedermas (wpisującą się w badania nad dziejami doktryn politycznych), omawianą problematyką zajmował się również Stanisław Sierpowski¹⁰. Bardzo wnikliwa analiza piśmiennictwa poświęconego D'Annunzio, a więc również *impresa di Fiume*, została przedstawiona przez J. Sondel-Cedermas¹¹.

Ramy czasowe opracowania wydają się oczywiste — od opanowania Fiume przez zbuntowanych legionistów pod wodzą D'Annunzio, czyli słynnego *marcia di Ronchi* (12 sierpnia 1919 roku), do zajęcia miasta przez siły włoskie na przełomie 1920 i 1921 roku. Przede wszystkim jednak zajmujemy się rozwiązaniami ustrojowymi przyjętymi w Regencji Carnaro, co prowadzi do analizy przepisów jej ustawy zasadniczej. Jest ona aktem tak oryginalnym, że bez wątpienia zasługuje na takie opracowanie.

1. Fiume w przeddzień *marcia di Ronchi*

Latem 1919 roku na terytorium Fiume zwierzchnią władzę sprawowała Consiglio Nazionale. Wciąż też istniała Rada Miejska, powołana w okresie przynależności regionu do Węgier (zob. dalej). Rada Narodowa była *de facto* organem

⁷ M. Rakowski, *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim — ustrój Fiume przed wydaniem Karty Kwarneru*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk-Olsztyn 2017, s. 540–549.

⁸ Zob. G. Stelli, *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*, Pordenone 2017; G.B. Guerri, *op. cit.*; M.A. Ledeen, *D'Annunzio a Fiume*, przeł. na jęz. włoski L. De Felice, Roma-Bari 1975.

⁹ Zob. D. Patafta, *Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 36, 2004, nr 2, s. 683–700.

¹⁰ P. Podemski, *Wyprawa na Fiume 1919–1920*, Toruń 2005, 232 s.; J. Sondel-Cedermas, *Gabriele D'Annunzio. U źródeł ideologicznych włoskiego faszystwu*, Kraków 2008, 317 s.; S. Sierpowski, *D'Annunzio kontra Mussolini*, „Dzieje Najnowsze” 2, 1973, s. 57–73; *idem*, *Faszystw we Włoszech 1919–1926*, Wrocław 1973, s. 94–95.

¹¹ J. Sondel-Cedermas, *op. cit.*, s. 9–43.

samozwańcym, nie pochodziła bowiem z wyborów. Jej powstanie proklamowano 30 października 1918 roku podczas masowych demonstracji ludności włoskojęzycznej (później przedstawianych jako plebiscyt, w którym mieszkańcy Rijeki mieli wyrazić wolę zjednoczenia z Italią i udzielili inwestytury Radzie Narodowej). Rada liczyła aż około trzystu członków, a przewodniczył jej dr Antonio Grossich, sławny chirurg. Egzekutywę stanowił Komitet Wykonawczy — Comitato Direttivo, liczący dwudziestu jeden członków i działający pod kierownictwem przewodniczącego Rady¹².

Podstawy ustroju Fiume określono dekretem Rady z 22 stycznia 1919 roku o zasadach funkcjonowania Rady Narodowej (Decreto concernente le norme per il funzionamento del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume); była to swego rodzaju ustawa zasadnicza. Formalnie oraz realnie region nie znajdował się ani pod władzą włoską, ani jugosłowiańską (ani tym bardziej węgierską), był więc w zasadzie suwerennym państwkiem, mającym nawet siły zbrojne, którymi dowodził Giovanni Host-Venturi¹³.

Od listopada 1918 roku w mieście stacjonowały oddziały włoskie, a pokój zapewnić miały jednostki sojusznicze — francuskie, brytyjskie i amerykańskie, oskarżane o faworyzowanie strony słowiańskiej. Po serii incydentów między Włochami a żołnierzami mocarstw ententy zbadanie sprawy powierzono międzysojuszniczej komisji. W wyniku jej zaleceń włoscy grenadierzy opuścili miasto i stacjonowali w miejscowości o nazwie Ronchi, położonej na terytorium Italii — na północny zachód od Triestu¹⁴.

Kolejne włoskie gabinety wykazywały w sprawie Fiume dużą ostrożność. Unikając jednostronnych akcji, oczekiwano na rozstrzygnięcia dyplomatyczne. Przyszłość regionu była jednym z problemów, które próbowano rozwiązać podczas paryskiej konferencji pokojowej. Pozycję Włoch osłabiała pominięcie miasta w treści traktatu londyńskiego. Zresztą prezydent Wilson i tak odmawiał respektowania tajnych porozumień. Włosi powoływali się więc na prawo ludności do samostanowienia (tym samym osłabiając swoje żądania odnoszące się do wybrzeża dalmatyńskiego, co do którego opierali się głównie na racjach historycznych) oraz na treść układu londyńskiego z 1915 roku, określającego warunki przystąpienia Italii do wojny po stronie ententy. Wśród obradujących w Paryżu dyplomatów coraz większą popularnością zdawał się cieszyć pomysł utworzenia na spornym obszarze wolnego miasta; zwolennicy włączenia do Włoch odrzucali go

¹² M. Rakowski, *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim*, s. 540–541; zob. też G. Stelli, *op. cit.*, s. 217–225; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 42–46; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 36–41.

¹³ M. Rakowski, *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim*, s. 542–544; zob. też G. Stelli, *op. cit.*, s. 227–230.

¹⁴ M. Rakowski, *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim*, s. 544–545; zob. też G. Stelli, *op. cit.*, s. 224–227, 230–232; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 80–81; F. Gerra, *L'impresa di Fiume nelle parole e nell'azione di Gabriele D'Annunzio*, Milano [1966], s. 37–38.

zdecydowanie. Inne stanowisko zajmowali tak zwani autonomiści, którym przewodził Riccardo Zanella i którzy opowiadali się za utrzymaniem niezależności Fiume¹⁵.

2. Legioniści zajmują Fiume

Stacjonujący w Ronchi grenadierzy zamierzali wrócić do Fiume. Poszukując odpowiednio znaczącego przywódcy, zwrócili się do przebywającego w nieodległej Wenecji Gabriele D'Annunzio (1863–1938). Był on sławnym w świecie włoskim poetą, prozaikiem i dramaturgiem, bon vivantem i kokainistą, narcyzem i kobieciarzem, a w przeszłości nawet deputowanym. W czasie wojny zdobył sławę jako bohaterski lotnik, znany choćby z rozrzucenia ulotek nad Wiedniem. D'Annunzio miał okazję odwiedzić Fiume już w 1907 roku, a jedenaście lat później opublikował patetyczny utwór pt. *Canzone del Quarnaro* (Pieśń Kwarneru). Po wojnie stał się ideologiem ruchu kombatantów, z którego wywodził się włoski faszyzm. On pierwszy zwycięstwo nazwał kalekim (*vittoria mutilata*) i przekonywał, że Italia została oszukana przez mocarstwa, z którymi zawarła pakt londyński¹⁶.

D'Annunzio zdecydował się stanąć na czele grenadierów i 12 września 1919 roku wyruszył na wschód, mając pod komendą jedynie około 200 żołnierzy. Dołączali do nich ochotnicy z innych jednostek, więc kolumna wkraczająca tego samego dnia do Fiume liczyła już ponad 2200 ludzi. Legionistów entuzjastycznie witali mieszkańcy, przynajmniej ta ich część, która oczekiwała aneksji do Włoch. Oddziały sojusznicze, którymi dowodził włoski generał Vittorio Emanuele Pittaluga, nie stawiały oporu, a jednostki francuskie i angielskie opuściły miasto¹⁷. Włoski rząd, kierowany przez Francesca Saveria Nittiego, nie poparł jednostronnej akcji wojskowej i zamierzał uniknąć konfliktu z mocarstwami sprzymierzonymi. Ich przywódcy dość powściągliwie zareagowali na *marcia di Ronchi* i oczekiwali rozwiązania problemu przez stronę włoską. Dla regionu Venezia Giulia (a zatem także do rozwiązania problemu Fiume) rząd powołał nadzwyczajnego

¹⁵ M. Rakowski, *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim*, s. 545–548; zob. też G. Stelli, *op. cit.*, s. 221–232; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 42–43; P. Alatri, *op. cit.*, s. 28–29; F. Gerra, *op. cit.*, s. 23–31; J. Sondel-Cedermas, *op. cit.*, s. 138–140; P. Podemski, *op. cit.*, s. 80–82.

¹⁶ A. Depoli, *Fiume. Una storia meravigliosa*, Padova 1969, s. 110–111; E. De Michelis, *Guida a D'Annunzio*, Torino 1988, s. 444–447, 451–454; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 22–24, 38; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 13–31. Zob. też E. Caviglia, *Il conflitto di Fiume*, [Milano] 1948, s. 71–76; W. Rodak, *Pierwszy Duce między Erosem a Marsem. Przypadki Gabriele D'Annunzio*, <https://na.szhistoria.pl/pierwszy-duce-pomiedzy-erosem-a-marsem-przypadki-gabriele-dannunzio/ar/c15-14903561> (dostęp: 5.12.2020).

¹⁷ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 51–77; P. Alatri, *op. cit.*, s. 60–64; E. Coselschi, *op. cit.*, s. 12–35; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 83–101; A. Depoli, *op. cit.*, s. 111–115; E. Caviglia, *op. cit.*, s. 76–82; E. De Michelis, *op. cit.*, s. 455–456; F. Gerra, *op. cit.*, s. 78–113; S. Gigante, *Storia del Comune di Fiume*, Firenze 1928, s. 210–213; zob. też G. Benedetti, *La pace di Fiume. Dalla conferenza di Parigi al trattato di Roma*, Bologna 1924, s. 36–40; P. Podemski, *op. cit.*, s. 48–68.

komisarza wojskowego w osobie gen. Pietra Badoglia. Bezskutecznie żądał on powrotu grenadierów na terytorium Włoch. Rezultatu nie przynosiła także blokada regionu (rozważano nawet przerwanie dostaw prądu)¹⁸.

Rada Narodowa uznała władzę D'Annunzio, a pod jego komendę przeszedł legion dowodzony przez Host-Venturiego. Ferdinando Gerra twierdzi, że w pierwszych dniach po zajęciu Fiume D'Annunzio zamierzał wykonywać jedynie władzę wojskową, pozostawiając Radzie kompetencje cywilne. Ten sam autor podaje jednak również, że już podczas nadzwyczajnego posiedzenia Consiglio Nazionale, do którego doszło w dniu 20 września 1919 roku, na wniosek Grossicha zdecydowano o powierzeniu D'Annunzio władzy państwowej (*i poteri statali*)¹⁹. Stał się on *Comandante della Città di Fiume*, zwano go również *vate* (czyli wieszczem²⁰), a także *duce* (wodzem)²¹.

Komendant urzędował w położonej w centrum miasta rezydencji, która stała się *Palazzo del Comando*. Tam działały także dowództwa sił lądowych i marynarki, szef gabinetu, rządowa drukarnia i służby informacyjne²².

3. Ustrój Fiume od września 1919 do sierpnia 1920 roku

Bezpośrednio po przybyciu do miasta D'Annunzio powołał rząd (Gabinetto di Comando), na którego czele stanął major Giovanni Giuriati (jako *Capo Gabinetto di Comando*), wcześniej przewodzący nacjonalistycznej organizacji Comitato per le Rivendicazioni Nazionali²³. Rozpoczął się okres dwuwładzy, działała bowiem wciąż Rada Narodowa, choć najważniejsze decyzje podejmował komendant. Pozostawił on uprawnienia prawodawcze w rękach Rady, sobie przyznając swego rodzaju weto wobec jej decyzji, a także prawo wydawania własnych aktów normatywnych noszących nazwę dekretów²⁴. Nietrudno dostrzec, że oznaczało to odejście od postanowień dekretu styczniowego. Nie został on formalnie uchylony, jednak rzeczywista organizacja władz państwowa stała się wyraźnie odmienna od tej opisanej w jego przepisach.

¹⁸ G. Stelli, *op. cit.*, s. 235–236; P. Alatri, *op. cit.*, s. 208–222; P. Podemski, *op. cit.*, s. 79–95.

¹⁹ F. Gerra, *op. cit.*, s. 131–133; zob. też G. Stelli, *op. cit.*, s. 236.

²⁰ *Vate* to archaizm oznaczający wieszca, proroka, profetę, a także „wybitnego (genialnego, natchnionego) poetę”, J. Sikora-Penazzi *et al.*, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 4, Warszawa 2010, s. 352–353.

²¹ A. Depoli, *op. cit.*, s. 116; F. Gerra, *op. cit.*, s. 131. U swego boku komendant miał oddział złożony z najmłodszych i najwierniejszych legionistów — zwany *Compania della guardia* bądź *La Disperata*, F. Gerra, *op. cit.*, s. 295.

²² G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 87.

²³ E. Coselschi, *op. cit.*, s. 31; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 77. W składzie rządu znaleźli się także: major Reina, Ulisse Iglioni, por. Guido Keller, kpt. Eugenio Coselschi i dr Orazio Pedrazzi; żaden z członków gabinetu nie pochodził z Fiume, F. Gerra, *op. cit.*, s. 115.

²⁴ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 109–110.

Już 26 października 1919 roku, a więc kilka tygodni po zajęciu miasta przez legionistów, odbyły się wybory do Consiglio Municipale della Città. Przeprowadzono je według przepisów Statutu Wolnego Miasta Fiume i jego Dystryktu, zatwierdzonego przez węgierskiego ministra spraw wewnętrznych 27 kwietnia 1872 roku²⁵, w którym określono zasady ustroju *Corpus separatum*. Statut został znowelizowany ustawą z 6 września 1919 roku wydaną przez Komitet Wykonawczy Rady Narodowej. Zmieniono wówczas przepisy odnoszące się do czynnego prawa wyborczego, które przyznano mężczyznom i kobietom po ukończeniu 20 lat (lub ukończenia w roku wyborów)²⁶. Zarejestrowanych (czyli wpisanych do rejestru wyborców) zostało 10 444 wyborców, z których głosy oddało 7154 (co w zestawieniu z liczbą około 50 tys. mieszkańców regionu nie wypada imponująco). Pewien wpływ na zmniejszenie frekwencji mógł mieć apel Zanelli, który wzywał do bojkotu wyborów²⁷. Głosowanie zakończyło się wyraźnym zwycięstwem aneksjonistów. Blocco Nazionale pod przewodnictwem Riccarda Gigante zdobył 6688 głosów. Na posiedzeniu Rady 11 listopada 1919 roku Gigante został jednomyślnie wybrany na funkcję *sindaco* (burmistrza). Podjęto też uchwałę, w której podtrzymano wolę przynależności do Włoch; jednocześnie jednak D'Annunzio deklarował, że nie uznaje „antywłoskiego” rządu Nittiego²⁸.

Na podstawie badanego piśmiennictwa trudno udzielić odpowiedzi na podstawowe pytanie, czy Consiglio Municipale (czyli Rada Miejska) zastąpiła wówczas Consiglio Nazionale, czy też po wyborach działały oba te organy. W pracach włoskich autorów występują obie nazwy, ale brakuje wyraźnego stwierdzenia, czy rzeczywiście chodzi o dwa różne zgromadzenia, czy o też o jedno — różnie nazywane. Depoli informuje o wyborach do Consiglio Municipale, a omawiając późniejsze wydarzenia, używa nazwy Consiglio Nazionale, co potwierdzałoby, że organ ten nadal funkcjonował. W innym jednak miejscu autor ten dwukrotnie użył mało jasnego sformułowania, że oba te organy „utożsamiały się ze sobą”

²⁵ Statuto della Libera Città di Fiume e del suo Distretto, Fiume 1908.

²⁶ Legge 6 settembre 1919, n. 5710 concernente le elezioni della rappresentanza della libera città di Fiume e suo distretto, [w:] Ministero della Giustizia e degli Affari di Culto. Comitato Tecnico per La Legislazione Relativa all'Unificazione del Diritto nelle Nuove Provincie, *Legislazione di Fiume*. Raccolta e coordinata da D. Barone e G. P. Gaetano, t. 1. *Provvedimenti Legislativi dei Governi Provvisori*, Roma 1926, s. 82–83. Zagadnienie to omawiamy w innej publikacji, M. Rakowski, *Ordynacja wyborcza dla jednego posła. Wybory deputowanego do parlamentu włoskiego w Wolnym Państwie Fiume*, „Z Dziejów Prawa” 12, 2019, s. 301–303.

²⁷ Po tym jak nie doszło do porozumienia Zanelli z komendantem, wycofał się on z działalności publicznej i opuścił Fiume, G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 128–129.

²⁸ A. Depoli, *op. cit.*, s. 116; S. Gigante, *op. cit.*, s. 214–215, 218; G. Giuriati, *Con D'Annunzio e Millo in difesa dell'Adriatico*, Firenze 1954, s. 48 (autor ten podaje, że lista narodowa zdobyła aż 7013 głosów); zob. też G. Benedetti, *op. cit.*, s. 64; Gigante, *Riccardo*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 54, [https://www.treccani.it/enciclopedia/riccardo-gigante_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/riccardo-gigante_(Dizionario-Biografico)/) (dostęp: 19.01.2021).

(raz podawał, że Consiglio Nazionale „utożsamiało się” z Consiglio Municipale, a później, że Consiglio Municipale „utożsamiało się” z Consiglio Nazionale²⁹).

Również w pracy Gerry znajdujemy informacje o odbywających się po dniu wyborów (czyli po 26 października 1919 roku) posiedzeniach obu organów: Rady Narodowej oraz Rady Miejskiej. Autor ten podaje między innymi, że *rappresentanza municipale* zebrała się 18 marca 1920 roku na posiedzeniu nadzwyczajnym, podczas którego *sindaco* Gigante przedstawił wniosek, by nadać D’Annunzio obywatelstwo honorowe. W podjętej wówczas uchwale (*ordine del giorno*) znalazło się wyraźne wskazanie, że był to akt wydany przez II Consiglio Comunale di Fiume³⁰. Przywołuje też posiedzenie z 12 września 1920 roku, podczas którego Rappresentanza Municipale, dla uczczenia rocznicy *marcia di Ronchi*, jednej z ulic nadała nazwę Via della Santa Entrata³¹.

Giordano Bruno Guerri na sąsiadujących kartach pisze o Consiglio municipale (również w związku z nadaniem honorowego obywatelstwa komendantowi) oraz o Consiglio Nazionale³². Informuje również, że po ogłoszeniu powstania Regencji Carnaro Rada Narodowa została rozwiązana, a 29 września zebrała się Rada Miejska (zob. dalej). W okresie przedkonstytucyjnym działał też organ Rady Narodowej — Komitet Wykonawczy, przewidziany w przepisach dekretu styczniowego. Ledeen podaje, że 15 marca 1920 roku wezwał na swoje posiedzenie premiera Alceste De Ambrisa, ten jednak odmówił przybycia³³.

Wiele zatem wskazuje, że przed ogłoszeniem konstytucji Regencji w mieście działały dwa przedstawicielskie organy kolegialne — Rada Narodowa powołana w październiku 1918 roku (na czele z Grossichem) oraz Rada Miejska wybrana w październiku 1919 roku (na czele z Gigante)³⁴. Główny ośrodek władzy stanowił komendant ze swoim gabinetem (na czele z Giuriatim). Relacje między tymi organami nie zostały uregulowane, nawet prowizorycznie³⁵. Dekret styczniowy, wciąż formalnie obowiązujący, nie zawierał przepisów odnoszących się do Consiglio Municipale, co oczywiste — nie wspomniano w nim również o komendancie. Zgłoszonych tu wątpliwości nie rozwiązała treść dekretu z 15 września 1920 roku o powołaniu rządu tymczasowego, w którym czytamy, że akt zo-

²⁹ A. Depoli, *op. cit.*, s. 117–119, 127.

³⁰ Komendant otrzymał wówczas honorowe obywatelstwo jako „Zbawiciel Miasta”, F. Gerra, *op. cit.*, s. 307–308.

³¹ *Ibidem*, s. 489–491.

³² G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 242–243. Omawiając wydarzenia bezpośrednio po wkroczeniu legionistów (a więc przed wyborami październikowymi), ten sam autor wspominał o *sindaco*, czyli burmistrzu, którym był Antonio Vio, powołany jeszcze gdy Fiume należało do Węgier, *ibidem*, s. 74.

³³ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 211–212.

³⁴ Pora więc sprostować błędne informacje podane we wcześniejszych naszych publikacjach, w których przyjęliśmy, że po wyborze Rady Miejskiej zastąpiła ona Radę Narodową, M. Rakowski, *Ordynacja wyborcza dla jednego posła*, s. 301.

³⁵ Por. E. Caviglia, *op. cit.*, s. 160–163.

stał wydany przez „Radę Narodową wykonującą funkcję Reprezentacji Muncy-palnej”, został on bowiem wydany już po ogłoszeniu konstytucji Regencji, czyli po samorozwiązaniu Consiglio Nazionale³⁶.

Organizacja fumeńskiego sądownictwa to temat zasługujący na odrębne opracowanie. Giuriati podaje, że krótko po zajęciu miasta przez legionistów powołano Trybunał Wojskowy, Sąd Kasacyjny oraz urząd Prokuratora Generalnego, jest to jednak jedynie ogólnikowa wzmianka³⁷. Dnia 6 czerwca 1920 roku zainaugurował działalność Sąd Najwyższy — Suprema Corte di Terra e di Mare in Fiume d'Italia. Przewodniczył mu dowodzący siłami zbrojnymi gen. Sante Ceccherini. Był to trybunał właściwy w sprawach przestępstw popełnionych zarówno przez cywilów, jak i żołnierzy³⁸.

Choć władze Fiume — początkowo Rada Narodowa, a następnie komendant D'Annunzio — głosiły, że region jest częścią Włoch, na jego terytorium obowiązywało nie prawo włoskie, lecz ustawodawstwo węgierskie. Ledeen twierdzi, że przyjęcie prawa tworzonego w Rzymie byłoby zbędnym prowokowaniem aliantów. Zauważa jednocześnie, że komendant uznawał, iż stoi ponad ustawami, a podstawę części swoich aktów znajdował w ustawodawstwie włoskim, które przecież na terytorium Fiume formalnie nie obowiązywało³⁹.

Władze Fiume nie były uznawane na arenie międzynarodowej, także przez rząd włoski, choć ten — z oczywistych względów — utrzymywał z nimi kontakt. Reprezentujący gabinet w Rzymie Badoglio nie tylko korespondował, lecz także spotykał się z D'Annunzio oraz premierem Giuriatim (jak w listopadzie 1919 roku). Dostrzec też warto próby nawiązania stosunków dyplomatycznych z sowiecką Rosją⁴⁰.

4. Pierwszy rok dyktatury D'Annunzio

Marsz legionistów miał być krótkotrwałą akcją zakończoną aneksją miasta przez Włochy. Sprawy potoczyły się jednak inaczej. D'Annunzio na wiele miesięcy stał się głową państwa, terytorialnie niewielkiego, ale realnie suwerennego. Ta sytuacja inspirowała go do tworzenia bardziej dalekosiężnych planów politycznych. Z upływem miesięcy na Fiume patrzył więc już nie jako na przedmiot szybkiej inkorporacji, ale jako na swego rodzaju poligon ustrojowy, na którym

³⁶ Reggenza Italiana del Carnaro. Raccolta degli atti ufficiali, no. 1, il 26 Settembre 1920; zob. też F. Gerra, *op. cit.*, s. 505–507.

³⁷ G. Giuriati, *op. cit.*, s. 49–50.

³⁸ Pierwsza sesja sądu została otwarta przez komendanta. Jak podaje Guerri, doszło wówczas do zdarzenia symbolicznego. Ceccherini zwrócił się do wodza o otwarcie prac „w imieniu króla i Włoch”, ten zaś uczynił to „w imię przyszłości”, G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 281; zob. też F. Gerra, *op. cit.*, s. 377–378.

³⁹ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 137–138.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 179, 184, 235–236; F. Gerra, *op. cit.*, s. 357.

dokonywała się *rivoluzione fumana*. Skrawek ziemi nad Adriatykiem miał stać się wzorem państwa przyszłości, organizacji politycznej nowego typu, „modelem nowego świata wolnych duchów”, czyli swoistą antytezą liberalnej burżuazyjnej monarchii włoskiej (*stato ufficiale*). Poeta nie mówił więc już o „mieście męczeńskim” (*città olocausta*), lecz o mieście będącym „źródłem twórczej siły” lub o „mieście życia”. To nie tyle Fiume miało zostać włączone do królestwa, ile Włochy miały zostać politycznie inkorporowane przez Fiume, które dla Italii stałoby się tym, czym Piemont 60 lat wcześniej. Już w listopadzie 1919 roku wśród współpracowników wieszczki pojawił się pomysł marszu na Rzym; powracał on także później, również w wersji rewolucji socjalistycznej⁴¹.

Pomiędzy *vate* a Radą Narodową panowała zgoda co do zasadniczego celu, jakim było włączenie regionu do Włoch. Już w uchwale Rady z 20 września wskazano, że „Fiume — terytorium i port — należy do Italii”, a „Komendant, Siły Zbrojne, Rada i Lud” wyrażają i podtrzymują wolę włączenia do Królestwa Włoch⁴².

Wolę aneksji potwierdzono przy okazji włoskich wyborów parlamentarnych z 16 listopada 1919 roku. Władze państwka jednostronnie zdecydowały o wyborze przez mieszkańców Fiume jednego deputowanego, choć miasta nie uwzględniono przy wyznaczaniu okręgów. Ordynacja wyborcza wprowadzona dekretem Komitetu Wykonawczego z 14 października 1919 roku wyraźnie różniła się od ordynacji obowiązującej wówczas we Włoszech⁴³. Nie tylko, z oczywistych względów, nie przewidywała systemu proporcjonalnego, lecz także dopuszczała do głosu kobiety, na innym poziomie ustalała cenzus wieku oraz, co chyba zaskakuje najbardziej, odmiennie niż Statut Albertyński regulowała bierne prawo wyborcze. W dniu włoskich wyborów głosowanie przeprowadzono również we Fiume. Mandat zdobył adm. Luigi Rizzo, który jako jedyny kandydat otrzymał 7409 głosów. Jego wybór nie został jednak uznany przez Izbę Deputowanych i reprezentanta Fiume nie dopuszczono do udziału w obradach⁴⁴.

Rząd w Rzymie, zależny od amerykańskiej pomocy finansowej, wciąż nie był gotów na krok, którego nie zaakceptowałyby mocarstwa. Uregulowaniu stosunków Fiume z Królestwem Włoch służyć miało porozumienie zwane *modus vivendi*. Propozycję tymczasowego określenia statusu terytorium pod koniec

⁴¹ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 115–116, 177–178, 191–194, 202–205; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 354–358.

⁴² G. Benedetti, *op. cit.*, s. 43–44; A. Depoli, *op. cit.*, s. 116; E. De Michelis, *op. cit.*, s. 458; F. Gerra, *op. cit.*, s. 115–116, 133–134; G. Giuriati, *op. cit.*, s. 44–45, 50; S. Gigante, *op. cit.*, s. 216. Kolejne posiedzenie Rady, nadzwyczajne, odbyło się w dniu 24 stycznia 1920 r., przedmiotem obrad były sprawy militarne — wprowadzono powszechną służbę wojskową, Host-Venturi zaś został powołany na funkcję delegata do spraw obrony (*delegato della Difesa*), F. Gerra, *op. cit.*, s. 270–272.

⁴³ Decreto-legge 14 ottobre 1919, n. 6450, concernente l'elezione per il deputato ad Parlamento nazionale nel Collegio di Fiume, [w:] Ministero della Giustizia t. 1, s. 92–99. Na temat ordynacji włoskiej zob. M. Rakowski, *Prawo wyborcze do włoskiej Izby Deputowanych w latach 1861–1923*, Warszawa 2004, s. 55, 84, 253–272.

⁴⁴ Więcej na ten temat M. Rakowski, *Ordynacja wyborcza dla jednego posła*, s. 304–309.

1919 roku złożył Badoglio. Przedstawił tekst umowy, która potwierdzała prawo ludności Fiume do decydowania o swoim losie i wyrażała wolę rządu, by zapewnić fiumeńczykom normalne warunki życia oraz zamożność miasta. Jednocześnie w dokumencie znalazła się zapowiedź, że rząd nie będzie tolerował żadnych form niepodległości regionu oraz rozwiązań, które oddalałyby miasto od Włoch. Gwarantem integralności Fiume miała być armia włoska, z ewentualnym udziałem lokalnej milicji. Gdy negocjacje między Badogliem a D'Annunzio i Giuriatim się przedłużały, włoskie propozycje 15 grudnia zostały wstępnie przyjęte przez Consiglio Nazionale stosunkiem głosów 48 do 6 (przeciwni byli tylko radykalni legionści). Jednocześnie zdecydowano, by sporną kwestię uczynić przedmiotem plebiscytu, na którego przeprowadzenie zgodził się komendant⁴⁵.

Głosowanie rozpoczęło się 18 grudnia, ale przerwał je D'Annunzio. Jego jednostronna decyzja, pozbawiona podstawy prawnej, była dowodem, że suwerenem w mieście nie są mieszkańcy, lecz dysponujący siłą zbrojną *vate*⁴⁶. Protestując przeciw pogwałceniu zasady zwierzchnictwa ludu, jeszcze w dniu plebiscytu do dymisji z funkcji premiera podał się Giuriati. Kilka tygodni później zastąpił go Alceste De Ambris, który przybył do Fiume bezpośrednio przed objęciem funkcji⁴⁷. Nie tylko z tego powodu nominacja zaskoczyła. De Ambris był jednym z przywódców włoskiego syndykalizmu i to jego radykalnego skrzydła⁴⁸. Wybór takiego kandydata zdaje się przeczyć tezie, że *impresa di Fiume* to przedsięwzięcie realizowane jedynie przez nacjonalistów i rosnący w siłę ruch faszystowski.

Wśród legionistów znaleźli się ludzie o bardzo zróżnicowanych poglądach. Od nacjonalistów i faszystów po socjalistów i syndykalistów (wśród których byli nawet zwolennicy rozwiązań sowieckich, jak Léon Koschnitzky, wywodzący

⁴⁵ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 179–186. Mieszkańców pytano o zgodę na propozycje rządu włoskiego, uznane za możliwe do przyjęcia przez Consiglio Nazionale, P. Alatri, *op. cit.*, s. 343. Warto dostrzec, że podczas posiedzenia odbywającego się 15 grudnia Rada (i to aż 51 głosami przy 3 przeciwnych) zdecydowała, by nie zapraszać D'Annunzio do dyskusji, *ibidem*, s. 331, 343.

⁴⁶ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 186; A. Depoli, *op. cit.*, s. 118; S. Gigante, *op. cit.*, s. 219–224; G. Giuriati, *op. cit.*, s. 114–115. Podejmując tak radykalną decyzję, D'Annunzio stwierdził, że wśród mieszkańców „mięso” przeważało nad „duchem”. Według różnych danych za przyjęciem *modus vivendi* opowiedziało się od dwóch trzecich do 85% głosujących, P. Alatri, *op. cit.*, s. 344; G. Giuriati, *op. cit.*, s. 115–116.

⁴⁷ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 187; P. Alatri, *op. cit.*, s. 323–350; A. Depoli, *op. cit.*, s. 120; E. De Michelis, *op. cit.*, s. 457–458. W liście do komendanta Giuriati przypominał, że przybył do Fiume, by bronić „odwiecznych wolności tej ziemi”, i wskazał powody dymisji, w tym pogwałcenie wolności druku przez zajęcie drukarni i konfiskatę materiałów nawojujących do głosowania za przyjęciem porozumienia. Tekst listu zob. G. Giuriati, *op. cit.*, s. 115–116. Wybór De Ambrisa na nowego premiera mógł zaskakiwać, gdyż „pod względem psychologicznym, moralnym i politycznym” bardzo różnił się od komendanta, R. De Felice, *Sindacalismo rivoluzionario e fumanesimo nel carteggio De Ambris — D'Annunzio*, Brescia 1966, s. 69–70.

⁴⁸ Na temat życia i poglądów wywodzącego się z ruchu socjalistycznego De Ambrisa (1874–1934), R. De Felice, *op. cit.*, s. 11–77; *De Ambris, Alceste*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 33, Roma 1987, s. 214–222; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 190.

się z polskiej rodziny żydowskiej); swoje poglądy wyrażali i monarchiści, i republikanie. Toczyły się spory ideologiczne, tak ożywione, że dochodziło nawet do starć między oddziałami. Nic w tym niezwykłego — nadmorskie państewko przyciągało tych, którzy w powojennej rzeczywistości szukali radykalnej zmiany porządku społecznego i politycznego. Dlatego już w pierwszych tygodniach rządów komendanta miasto odwiedził Filippo Tommaso Marinetti, sławny jako twórca futuryzmu, związany już wówczas z ruchem faszystowskim. *Impresa di Fiume* cieszyła się zainteresowaniem różnych postępowych grup także poza Italią, choćby berlińskich dadaistów. Ówczesna Rijeka stała się miastem nowoczesności, wyzwolenia od tradycyjnej obyczajowości, ośrodkiem swobody seksualnej i naturyzmu; liczni legioniści nie ukrywali homoseksualizmu, organizowali bachanalia, orgie, eksperymentowali z narkotykami⁴⁹.

D'Annunzio okazał się pionierem pod względem sposobu komunikowania się ze społeczeństwem. Jako pierwszy z przywódców państw stosował techniki, które później miały zostać wykorzystane przez wodzów faszystowskich. Budowaniu poparcia ludu służyły masowe wiece z pompacyjnymi przemowami *duce* (wygłaszanymi z balkonu pałacu, w którym rezydował, bądź na scenie teatru Fenice), celebrowanie różnego rodzaju świąt (również kościelnych, jak przypadającego 15 czerwca Dnia św. Wita — patrona miasta), kult przywódcy i legionowych bohaterów (choćby lotników, którzy stracili życie w wypadku), tysiące flag zdobitych miasto, świetlne iluminacje, umiejętne wykorzystanie motywów religijnych. Patriotycznym zawołaniem stał się okrzyk *alalà*, pozdrawiano się salutem rzymskim, a wśród wykorzystywanych symboli odnaleźć można także swastykę. Oczywiście gesty te i znaki, choć dziś wywołują jednoznaczne skojarzenia, nie miały wówczas znaczenia, które miał im później nadać Hitler⁵⁰.

Codziennie życie mieszkańców Fiume było walką o przetrwanie w warunkach gospodarczej zapaści. Miasto przestało być znaczącym portem imperium Habsburgów; zmniejszyła się produkcja, stopa bezrobocia wynosiła około 50%, trwał chaos walutowy, szalała inflacja. Sytuację ekonomiczną pogarszała konieczność utrzymania blisko dziesięcioletniej armii. Mieszkańcy przetrwali dzięki dostawom żywności z terytorium Włoch. Gdy w kwietniu 1920 roku rozpoczął się strajk robotników, D'Annunzio osobiście zaangażował się w negocjacje pracowników z pracodawcami, na których wymusił daleko idące ustępstwa⁵¹.

⁴⁹ C. Salaris, *Alla feste della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume*, Bologna 2002, s. 9, 12–14, 17–18, 75–98; C. Ricotti, *La carta del Carnaro. Dannunziana, massonica, autonomista*, Roma 2019, s. 7–9; F. Gerra, *op. cit.*, s. 353; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 140–141; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 246–258, 290–304; J. Sondel-Cedermas, *op. cit.*, s. 142–147.

⁵⁰ F. Gerra, *op. cit.*, s. 353, 443–448, 468–469, 476; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 131–132, 155–156, 200–205; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 276–277; R.O. Paxton, *Anatomia faszyzmu*, przeł. P. Brandel, Poznań 2005, s. 74–75; P. Podemski, *op. cit.*, s. 117–121.

⁵¹ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 143–151, 206–212, 236–238; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 236–243.

Nie samym Fiume zajmował się komendant. W połowie listopada 1919 roku zorganizował ekspedycję do Zadaru (dla Włochów — Zary), zajętego wówczas przez wojska włoskie. Na czele 600 żołnierzy, wraz z adm. Rizzo i mjr. Reiną, wyprawił się drogą morską do tego adriatyckiego miasta, by potwierdzić jego włoskość i by przeciwdziałać opuszczeniu Zadaru przez oddziały włoskie⁵². Fiume miało nawet stać się stolicą świata alternatywnego wobec ładu wersalskiego. D'Annunzio próbował stworzyć ligę narodów uciemiężonych, w której mieli być reprezentowani między innymi Irlandczycy, Macedończycy, mieszkańcy Wojwodiny, Hindusi i pozbawione państwowości narody arabskie⁵³.

5. Utworzenie Włoskiej Regencji Carnaro

Kolejne miesiące nie przyniosły rozstrzygnięcia kwestii przynależności regionu. W deklaracji z 15 kwietnia 1920 roku przedstawiciele Fiume ponownie zwrócili się do rządu włoskiego o włączenie regionu do królestwa. Powołano się wówczas na wyniki październikowych wyborów, na stanowisko komendanta, a także na prawo samostanowienia ludności. Jednocześnie krytycznie odniesiono się do sytuacji międzynarodowej i do prób wymuszenia akceptacji statusu wolnego miasta. Apelowano też o pomoc finansową, w tym o udział w ratowaniu waluty Fiume⁵⁴.

Wobec nierozstrzygnięcia kwestii aneksji 12 sierpnia 1920 roku D'Annunzio zapowiedział powstanie niepodległego państwa pod nazwą *Reggenza Italiana del Carnaro* — Włoska Regencja Kwarneru. Nazwa miała podkreślać jednocześnie tymczasowość oraz włoskość nowego państwa⁵⁵. Projekt konstytucji Regencji, tak zwanej Karty Kwarneru, został przygotowany przez De Ambrisa⁵⁶, a następnie przereklamowany przez komendanta, który zajął się głównie stroną literacką aktu i zapewnieniem mu niezwykłości sformułowań oraz odpowiedniej pompacyjności (zob. dalej), choć poprawki dotyczyły także istoty opisanych w akcie instytucji⁵⁷.

⁵² P. Alatri, *op. cit.*, s. 313–318; M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 169–175.

⁵³ *Ibidem*, s. 240–253.

⁵⁴ Tekst deklaracji zob. G. Benedetti, *op. cit.*, s. 64–65.

⁵⁵ Wybór wyrazu *Reggenza* wcale nie był oczywisty — pierwotnie autorzy konstytucji zamierzali posłużyć się słowem *Repubblica*, F. Gerra, *op. cit.*, s. 463–464; zob. też M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 221; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 310; J. Söndel-Cedermas, *op. cit.*, s. 149–150. De Felice twierdzi przy tym, że proklamowanie powstania Regencji i ogłoszenie jej konstytucji miało jedynie wymusić na włoskim rządzie rozwiązanie problemu Fiume, *idem*, *op. cit.*, s. 91.

⁵⁶ Carta del Carnaro 1920. Testo predisposto da Alceste De Ambris, <http://www.dircost.unito.it/cs/docs/carnaro1920.htm> (dostęp: 2.01.2021).

⁵⁷ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 305–315; G. Benedetti, *op. cit.*, s. 70–71; E. Caviglia, *op. cit.*, s. 185–186; R. De Felice, *op. cit.*, s. 90; F. Gerra, *op. cit.*, s. 441–457; S. Gigante, *op. cit.*, s. 226–231; P. Podemski, *op. cit.*, s. 164–165, 171.

De Ambris postawił sobie ambitne cele — przedstawił nie tymczasową regulację funkcjonowania państewka, lecz nowatorski i odważny projekt polityczny. W liście do komendanta z 18 marca 1920 roku tak omawiał przedkładany dokument:

Ponieważ zmuszają nas do tego dominujące w świecie arogancja i tchórzostwo, dajemy światu przykład Konstytucji, która sama w sobie przyjmuje wszystkie wolności i śmiałości współczesnej myśli, ożywiając najszlachetniejsze i najbardziej chwalebne tradycje naszego rodu plemienia. Prawdziwie łacińskiej konstytucji, która wykuwa i hartuje w starożytnej cywilizacji naszego ludu to, co najprawdziwsze z tego, co inne ludy oferują nam jako normę życia kolektywnego⁵⁸.

Projekt ustawy zasadniczej odzwierciedlał lewicowe poglądy De Ambrisa. Taka próba zdefiniowania ustroju mogła okazać się ryzykowna, albowiem — jak wskazywaliśmy — wśród legionistów D'Annunzio reprezentowane były różne poglądy na państwo, często wyraźnie prawicowe. Z oczywistych zatem względów nie dla wszystkich ludzi komendanta musiały być atrakcyjne rozwiązania przedstawione przez szefa rządu⁵⁹. W efekcie ustawę zasadniczą ogłoszono pół roku po przygotowaniu jej pierwszego projektu. Zwłoka wynikała nie tylko z redagowania aktu przez komendanta i jego obaw przed konsekwencjami proklamowania niepodległości Fiume. Przede wszystkim spierano się o kształt rozwiązań ustrojowych. Propozycje premiera zwalczali monarchiści, którzy nie chcieli zaakceptować konstytucji republikańskiej⁶⁰. Zręcznym kompromisem okazało się nazwanie państwa „regencją”, przez co pogodzono faktyczny republikanizm z monarchistyczną dekoracją.

Proklamowanie Regencji i projekt jej konstytucji zostały chłodno przyjęte przez ludność miasta, a członkowie Rady Narodowej wyrażali niezadowolenie, że treści aktu nawet z nimi nie konsultowano⁶¹. Jak podaje Gerra, rankiem 8 września Rada zebrała się na tajnym posiedzeniu i jednomyślnie podjęła uchwałę o samorozwiązaniu i przekazaniu uprawnień komitetowi wykonawczemu. Jednocześnie wskazano na konieczność wyboru w głosowaniu powszechnym konstytuanty, która miałaby przeanalizować i przyjąć projekt ustawy zasadniczej. Grossich podkreślał wówczas, że decyzje w sprawach ustrojowych powinny być swobodnie podejmowane przez lud podczas głosowania. Guerri twierdzi, że w dyskusji pojawiła się propozycja przegłosowania wotum nieufności wobec komendanta (co byłoby jedynie gestem o znaczeniu politycznym). Rada nie miała jednak wpływu na działania D'Annunzio, który nie zamierzał przyznać ani

⁵⁸ Cyt. za: C. Ricotti, *op. cit.*, s. 11, 106.

⁵⁹ R. De Felice, *op. cit.*, s. 9; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 262–269.

⁶⁰ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 221, 233–235; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 261–265. Warto zauważyć, że we wskazanym liście z 18 marca 1920 r. De Ambris tłumaczył, że przyjęcie ustroju republikańskiego to rozwiązanie przejściowe, do włączenia Fiume do Królestwa Włoch, C. Ricotti, *op. cit.*, s. 104–106.

⁶¹ E. Caviglia, *op. cit.*, s. 187–188.

Radzie, ani mieszkańcom możliwości współdecydowania o powstaniu regencji i o jej ustroju. Jeszcze tego samego dnia, podczas wiecu na Piazza Roma, wezwał lud do przyjęcia ustawy zasadniczej. Następnie ogłosił, że konstytucja została przyjęta „przez aklamację przez większość suwerennego ludu Fiume zwołanego jako parlament”. Wygłosił też słowa, które nie pozostawiały złudzeń co do tego, kto sprawował w państewku suwerenną władzę: „Ja, Gabriele D'Annunzio, pierwszy legionista Legionu Ronchi, proklamuję Włoską Regencję Kwarneru”⁶².

Nazajutrz w teatrze Fenice wystąpił De Ambris, który objaśniał przepisy ustawy zasadniczej. Trzy dni później powstanie Regencji świętowano z udziałem licznych delegacji z Włoch — przedstawicielei gmin, stowarzyszeń i uczelni. Grossich 17 września w liście otwartym do *vate* potwierdził rozwiązanie Rady Narodowej oraz powołanej przez nią konstytuanty⁶³. Natomiast 29 września, pod przewodnictwem *sindaco* Gigante, zebrało się Consiglio Comunale. Celem posiedzenia było odniesienie się do listu D'Annunzio, w którym zażądał, by Rada uznała istnienie Regencji. Mimo zdecydowanego sprzeciwu czterech radnych, którzy opuścili obrady, zdecydowaną większością głosów przyjęto stanowisko wyrażające uznanie Regencji oraz jej rządu tymczasowego⁶⁴.

6. Konstytucja Włoskiej Regencji Kwarneru — charakterystyka aktu i postanowienia ogólne

Carta del Carnaro⁶⁵ składa się ze wstępu oraz 65 artykułów, numerowanych liczbami rzymskimi. Nie są one podzielone na niższego rzędu jednostki systematyki, dlatego przywołując przepisy, wskazywać będziemy — w razie potrzeby — do którego zdania się odnosimy. W tekście zostały wyróżnione rozdziały, choć wyraźnie tak ich nie nazwano, wpisując jedynie tytuły poszczególnych grup artykułów. W przypadku artykułów od I do LIV wyróżniono w ten sposób całe grupy przepisów („O podstawach”, „O obywatelach”, „O gminach”, „O władzy ustawodawczej”, „O władzy wykonawczej”, „O władzy sądowniczej”, „O Komen-dancie”, „O obronie narodowej”, „O edukacji publicznej”). Dalej jednak tytuły odnoszą się do pojedynczych przepisów, trudno więc traktować je jak rozdziały („O reformie konstytucyjnej”, „O prawie inicjatywy”, „O sprzeciwie ludowym”, „O prawie petycji”, „O niepołączalności”, „O odwoływaniu”, „O odpowiedzialności”, „O wynagradzaniu”, „O *edilità*”⁶⁶, „O muzyce”).

⁶² F. Gerra, *op. cit.*, s. 471–476; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 333–334.

⁶³ R. De Felice, *op. cit.*, s. 90; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 335–346.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 349.

⁶⁵ Carta del Carnaro 1920. Testo di Gabriele D'Annunzio, http://www.dircost.unito.it/cs/pdf/19200000_Carnaro_DAnnunzio_ita.pdf (dostęp: 22.01.2021).

⁶⁶ Tytuł rozdziału wskazywał na miejską administrację robót publicznych, J. Sikora-Penazzi *et al.*, *op. cit.*, t. 1, Warszawa 2001, s. 808–809.

Lektura fiumeńskiej konstytucji prowadzi do wniosku, że mamy do czynienia z aktem specyficznym, w którym tekst prawny przeplata się z literackimi ozdobnikami. Natrafiamy na całe obszerne fragmenty pozbawione treści normatywnej, za to pełne sformułowań pompatycznych i w istocie pustych. Nie mamy wątpliwości, że ich autorem był sam D'Annunzio. Porównując projekt opracowany przez De Ambrisa z ogłoszonym tekstem ustawy zasadniczej, prawnik dojdzie do wniosku, że poeta-komendant swoimi przeróbkami (które trudno zwać poprawkami) zdecydowanie obniżył jakość legislacyjną aktu. Warto przytoczyć kilka przykładów (których przekład na język polski nie należy do zadań łatwych). W art. V czytamy, że Regencja ma między innymi „pracować nad doprowadzeniem dni i dzieł do poczucia mistrzowskiej radości, która powinna do głębi odnowić lud aż do uwolnienia go od reżimu podporządkowań i kłamstw”. Artykuł XIV nie niesie żadnej treści normatywnej, odnajdujemy w nim rozważania o wartości każdej pracy (czyż zajmujemy się dalej), o „ludziach całkowitych”, z których każdy „wie, jak każdego dnia rozwijać własne cnoty, by codziennie oferować swoim braciom nowy dar”, wreszcie o tym, że „życie jest piękne i godne tego, by bezwzględnie i wspaniale przeżywał je człowiek całkowicie zmieniony przez wolność”⁶⁷. Bardzo obszerny art. L, traktujący o publicznej oświacie, zawiera głównie opowieści o kulturze ludu adriatyckiego, o tym, że „kultura jest środkiem [włoskie słowo *aroma* oznacza zapach] przeciw korupcji”, o Dantem, o „moralnej dominacji nowego państwa” itp. Przysłowiową wisienką na torcie są art. LXIV i art. LXV — pod wspólnym tytułem „O muzyce”, znacznie obszerniejsze od rozdziału poświęconego władzy wykonawczej. Rozpoczynają się od deklaracji, że w Regencji „Muzyka [pisana wielką literą] jest instytucją religijną i społeczną”. Dalej odnajdujemy nawet zdanie pytające⁶⁸. W operetkowej scenografii znalazły się oczywiście również przepisy określające organy władzy Regencji oraz opisujące organizację państwa. Na ich podstawie przedstawiamy główne zasady ustrojowe.

We wstępie, opatrzonym tytułem „O nieprzerwanej woli ludu”, wyrażono wolę, by ziemie do 1918 roku stanowiące *Corpus separatum* zostały włączone do Italii — „matki ojczyzny”. Odwołano się przy tym do prawa ludności do samostanowienia (przypominając, że wola złączenia z państwem włoskim została wyrażona 30 października 1918 roku) oraz do historycznych praw Włochów do Kwarneru. Zapowiedziano również możliwość przyłączenia do Regencji innych terenów, na zasadzie „braterskiego wyboru”⁶⁹. Wstęp kończył się deklaracją, że lud Fiume działa „w imieniu nowej Italii”.

⁶⁷ Michael A. Leeden (*op. cit.*, s. 229) przekonuje, że sformułowania te stanowiły „esencję radykalnego socjalizmu europejskiego” i wprost nawiązywały do dzieł Marksa.

⁶⁸ Rozważania o wartości „Muzyki” prowadzą do sformułowania w art. LXV konstytucyjnego obowiązku utworzenia w każdej z gmin wspieranego przez państwo chóru i zespołu instrumentalnego. Znakomicie podsumował to Guerri w tytule jednego z podrozdziałów monografii: *La bellezza è legge, la musica è religione* (*idem, op. cit.*, s. 327).

⁶⁹ Zob. F. Gerra, *op. cit.*, s. 459.

Państwo zdefiniowano jako „wspólną wolę i wspólny wysiłek ludu na rzecz zawsze najwyższego poziomu materialnej i duchowej mocy” (art. XVIII zd. 1). Podstawą ustroju kieszonkowego państwa miała być zasada suwerenności ludu. Wyrażono ją w art. III, w którym czytamy, że „Regencja jest czystym rządem ludu — *res populi*”. Z kolei w art. XVI zapisano, że „wyborcami i wybieranymi na wszelkie funkcje publiczne są wszyscy obywatele, bez różnicy płci, po ukończeniu 21 lat”. W ustawie zasadniczej przewidziano pewne elementy demokracji bezpośredniej, jednocześnie jednak określając zasady korzystania z nich w taki sposób, że w praktyce stawały się niemożliwe do wykorzystania.

Oprócz suwerenności ludu zadeklarowano również trójpodział władzy. Zasada ta została wyrażona między innymi w omówieniu w kolejnych rozdziałach trzech władz: ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Wyłączono też możliwość łączenia funkcji w różnych władzach, tak należy bowiem interpretować art. LIX, w którym zapisano, że „żaden obywatel nie może w tym samym czasie wykonywać więcej niż jednej władzy ani wchodzić w skład dwóch ciał prawodawczych”.

Mimo przyjęcia trójpodziału władzy konstytucja Regencji zrywała z modelem ustrojowym funkcjonującym we Włoszech od ponad półwiecza. Jak pisał Eugenio Coselschi, uchodzący wśród legionistów za zwolennika radykalnej lewicy, Karta odrzucała parlamentaryzm, który okazał się niezdolny do rozwiązania wielkich problemów społecznych i nie reprezentuje woli ludu⁷⁰.

Fiumeńska ustawa zasadnicza była konstytucją dość giętką. Wynikało to z jej art. LV, w którym tryb zmiany aktu opisano w sposób zdecydowanie mało precyzyjny. Co siedem lat sprawą reformy konstytucyjnej miało się zająć „il grande Consiglio Nazionale”⁷¹. Wówczas prawo zgłaszania poprawek przysługiwać miało członkom Zgromadzenia Narodowego, przedstawicielom gmin, Sądowi Najwyższemu oraz korporacjom (art. LV zd. 3). Poza tym do zmian konstytucji mogło dojść, gdy zażądała tego trzecia część obywateli mających prawo głosu (art. LV zd. 2). Nie wskazano, jaki organ miał wówczas dokonać zmian treści ustawy zasadniczej, *per analogiam* założyć należy, że Zgromadzenie Narodowe.

7. Konstytucja Regencji — prawa i obowiązki obywateli

Podstawowe znaczenie nadano zasadzie równości obywateli. Rozumiana była znacznie obszerniej niż w ówczesnych Włoszech, odrzucono bowiem dyskryminację ze względu na płeć. Sam De Ambris pisał o „doskonałej równości

⁷⁰ E. Coselschi, *op. cit.*, s. 39–40.

⁷¹ Nie wyjaśniono, czym ta „Wielka Rada” miała się różnić od „Rady Narodowej”, o której mowa była w innych przepisach. Użycie innej nazwy wskazywałoby, że chodziło o inny organ, nie został on jednak zdefiniowany przez prawodawcę.

cywilnej i politycznej obu płci”, wskazując przy tym, że jej potwierdzeniem jest równość w zakresie obowiązku obrony państwa⁷².

Zasada równości wobec prawa została wyrażona w art. VI, w którym zapisano, że „wszyscy obywatele Państwa, płci obojga, są uznawani za równych wobec nowej ustawy”, a ograniczenie praw mogło nastąpić tylko na podstawie prawomocnego wyroku sądu. Zasadę równości wyrażono też we wcześniejszym art. IV: „Regencja uznaje i potwierdza suwerenność wszystkich obywateli, bez różnicy płci, pochodzenia, języka, klasy i religii”⁷³, tam jednak zapisano również, że państwo „wywyższa i wspiera ponad wszelkie inne prawa obywateli produktywnych (*produttori*)”. Jeszcze inne wyodrębnienie pewnej kategorii obywateli znalazło się w art. XVIII, w którym mowa jest o „obywatelach spełnionych” (*i compiuti cittadini*), którymi mieli być jedynie „gorliwi producenci” i równie gorliwi twórcy. Wyróżnienie tej grupy, podobnie jak wzmianka o wywyższaniu jednostek produktywnych, było raczej ozdobnikiem i figurą retoryczną niż podstawą wprowadzenia ograniczeń równości wobec prawa, zwłaszcza na niekorzyść warstw niższych.

Zasadę równouprawnienia płci potwierdzono w kilku innych przepisach ustawy zasadniczej — w art. XII gwarantującym wolność wyboru zawodu oraz w art. I statuującym zasadę powszechności wyborów. W art. VIII czytamy, że wolności statutowe są gwarantowane wszystkim obywatelom, niezależnie od ich płci.

Zapisane w art. VI zastrzeżenie, że prawa obywatelskie mogły być ograniczone tylko na podstawie wyroku, doprecyzowano w art. XVIII. Wskazano tam, że praw politycznych pozbawieni byli obywatele, którzy skazani zostali na karę infamii, unikający służby wojskowej w obronie terytorium, zalegający z opłacaniem podatków oraz „niepoprawni pasażerzy obciążający wspólnotę, jeśli nie są fizycznie niezdolni do pracy z powodu choroby lub starości”.

Z art. XVI wynikało, że pełnię praw cywilnych i politycznych nabywało się dopiero po ukończeniu 21. roku życia (przyjąć więc należy, że taka była granica wiekowa pełnej zdolności do czynności prawnych).

Warto dostrzec, że w Karcie przewidziano pewne gwarancje praw mniejszości narodowych (aczkolwiek ich istnienia wyraźnie nie przyznano). W art. LII zapisano obowiązek, by w szkołach średnich nauczać wszystkich języków używanych na terytorium państwa, natomiast nauka w szkołach podstawowych miała się odbywać w języku większości mieszkańców gminy, język mniejszości zaś miał być nauczany na bliżej nieokreślonych kursach równoległych. Nawet tak ostrożnie sformułowane przepisy wywołały protesty włoskiej części społeczności, która nie godziła się na jakąkolwiek zapowiedź szkolnictwa chorwackiego. Należy przy tym zauważyć, że w 1910 roku na 40 działających w mieście szkół podstawowych w 38 nauczano po włosku, w dwu po węgiersku; szkolnictwo słowiańskie nie istniało⁷⁴.

⁷² C. Ricotti, *op. cit.*, s. 11, 107–108.

⁷³ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 317.

⁷⁴ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 37, 210.

W art. V analizowanej konstytucji zapowiedziano, że Regencja zapewnia, chroni i broni wszelkie wolności i wszelkie prawa człowieka. Jednocześnie w tym samym zdaniu podano, że państwo zapewnia porządek wewnętrzny — „z dyscypliną i sprawiedliwością”. Podobna była wymowa art. VII, w którym wyliczono podstawowe prawa obywatelskie, to jest wolności: myśli, druku, zgromadzeń, stowarzyszeń oraz wolność kultu religijnego. W tym samym artykule wskazano bowiem od razu, że „naruszenie wolności statutowych, zmierzające do nielegalnego celu i gwałcące ład społeczny, będzie karane w sposób określony ustawą”.

Obok praw politycznych zagwarantowano szeroki katalog praw socjalnych. W art. VIII zagwarantowano każdemu obywatelowi prawo do: podstawowego wykształcenia (w „szkołach jasnych i zdrowych”), wychowania fizycznego („w salach gimnastycznych otwartych i wyposażonych”⁷⁵), pracy wynagradzanej przynajmniej płacą minimalną wystarczającą do godnego życia, pomocy w chorobie, inwalidztwie i niezawinionym bezrobociu, emerytury na starość, używania dóbr legalnie nabytych, nienaruszalności mieszkania, odszkodowania w przypadku błędu sądu lub nadużycia władzy, a także *habeas corpus*. Ponadto z art. XII wynikała wolność wyboru i wykonywania zawodu. Nie znajdujemy za to w tekście omawianego aktu gwarancji prawa do strajku.

Jednocześnie w ustawie zasadniczej określono podstawowe obowiązki obywatelskie. Z wielu przepisów wynikała konieczność opłacania podatków (w szczególności na rzecz gmin i korporacji). Odrębny art. XXXXVII poświęcono powinności obrony kraju, który nałożono na wszystkich obywateli, płci obojga, w wieku od 17 do 55 lat. Precyzując ten obowiązek, wskazano, że mężczyźni do tego zdolni służyć będą w siłach lądowych i morskich, a ci mniej sprawni oraz „niezlomne kobiety” wykonywać mieli obowiązek z służbach medycznych, administracji, fabrykach zbrojeniowych i innej służbie pomocniczej. Jednocześnie inwalidom wojskowym i ich rodzinom przyrzeczono szeroką pomoc ze strony państwa. Szczególną opieką miały być otoczone dzieci „obywateli chwaleбно poległych w obronie terytorium”, a nazwiska żołnierzy, którzy oddali życie, miały pozostać w pamięci przyszłych pokoleń.

Twórcy konstytucji dali wyraz szczególnemu pojmowaniu prawa własności i zagwarantował monopol własności publicznej w kluczowych sektorach gospodarki⁷⁶. W art. IX zapisano, że własność „nie jest absolutnym władztwem osoby nad rzeczą, ale najbardziej użyteczną z funkcji społecznych”⁷⁷. Wskazano, że „żadna własność nie może być zagwarantowana wyłącznie dla jednej osoby”

⁷⁵ Stanowiło to zapewne nawiązanie do Marinettiego, który w wyborczych manifestach z 1913 i 1918 r. podkreślał znaczenie codziennej gimnastyki w szkołach, C. Salaris, *op. cit.*, s. 98.

⁷⁶ De Ambris wyraźnie później przyznał, że jego celem było „zmodyfikowanie obecnych form własności”, R. De Felice, *op. cit.*, s. 92.

⁷⁷ Zwracał na to uwagę Coselschi, *op. cit.*, s. 40, choć jednocześnie nie próbował rozwinąć użytych w ustawie zasadniczych mocno ogólnikowych sformułowań. Zob. też G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 319.

i że „nie może być dozwolone, by próżniaczy właściciel pozostawiał rzecz bezczynnie lub dysponował nią źle, z wyłączeniem innych”. Dalej wyrażono myśl, że „wyłącznym tytułem prawnym do władztwa nad jakimkolwiek środkiem produkcji lub handlu jest praca”. Cytowany przepis niewątpliwie miał zrywać z klasycznym rozumieniem prawa własności, charakterystycznym dla liberalnej demokracji burżuazyjnej. Nietrudno jednak zauważyć, że pozostawał pustą figurą, albowiem zapowiedzi nowego pojmowania własności nie towarzyszyło — choćby ogólne — wskazanie prawnych narzędzi, które mogłyby znaleźć zastosowanie w wypadku „złego korzystania z rzeczy” (choćby przywołania instytucji wywłaszczenia).

W art. X zastrzeżono państwową własność portu morskiego, stacji i linii kolejowych („własność stała, niepodważana i niezbywalna”). W tym samym artykule zagwarantowano przy tym cudzoziemcom pełną swobodę żeglugi, handlu i przemysłu. Co ciekawe, w kolejnym art. XI w odniesieniu do banku centralnego (Banca Nazionale del Carnaro) użyto jedynie sformułowania wskazującego, że jest on nadzorowany przez państwo, bez przesądzania, że musi stanowić przedmiot własności publicznej.

Obok szczególnego pojmowania własności zwraca uwagę wielokrotne podkreślanie znaczenia pracy i osób ją wykonujących⁷⁸. W art. III czytamy, że „Regencja ma jako fundament siłę pracy produktywnej”. W art. XIV znalazło się zdanie mało pasujące do aktu prawnego: „Praca, nawet najprostsza, nawet najbrudniejsza, jeśli jest dobrze wykonywana, prowadzi do piękna i ozdabia świat”. W niezbyt jasnym ostatnim zdaniu art. IX obwieszczono, że „tylko praca jest panem najbardziej owocnej i zyskowej materii dla ogólnej ekonomii”. Jak już wskazywaliśmy, dzięki pracy człowiek miał stać się „obywatelem spełnionym” (art. XVIII), a konstytucja zapowiadała szczególne traktowanie praw obywateli produkcyjnych (art. IV)⁷⁹. Rodzaj wykonywanego zatrudnienia przesądzał o przynależności do określonej korporacji (art. XVIII). Warto też zauważyć konstytucyjne umocowanie odrębnych sędziów pracy (art. XXXVII i art. XXXIX — zob. dalej). Na szczególne pojmowanie znaczenia pracy wskazywał Coselschi, którego zdaniem Karta Kwarneru „ustanawiała rządy pracy i ogłaszała pracę jedynym tytułem uprawniającym do władania jakimkolwiek środkami produkcji i wymiany”⁸⁰.

⁷⁸ Co również mogło być nawiązaniem do doktryny Marinettiego, który w wydanej w 1905 r. *Democrazia futurista* pisał o znaczeniu „społeczeństwa opartego na pracy” (oceniając negatywnie na przykład dziedziczenie), C. Salaris, *op. cit.*, s. 98. W liście z 18 marca 1920 r. De Ambris odcinał się przy tym od rozwiązań sowieckich, zgodnie z którymi — jak pisał — pełnię praw cywilnych i politycznych mieli jedynie robotnicy; sam podkreślał znaczenie pracy tak zwanych organizatorów produkcji, C. Ricotti, *op. cit.*, s. 109–112.

⁷⁹ Zob. M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 229–231; C. Ricotti, *op. cit.*, s. 14–15. G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 317, zauważa, że art. 1 włoskiej konstytucji z 1948 r. nawiązuje do konstytucji Regencji, stanowi bowiem, że Włochy są republiką opartą na pracy.

⁸⁰ E. Coselschi, *op. cit.*, s. 40.

Wyraźnie zagwarantowano świeckość państwa. Religię uznawano za sprawę prywatną jednostki i przyjmowano, że nie powinna wpływać na życie publiczne⁸¹. Wszelki kult religijny miał być dopuszczony (z prawem wznoszenia świątyń), ale jednocześnie wskazano, że „żaden obywatel nie może się powoływać na swoją wiarę i swoje obrzędy dla uniknięcia obowiązków przewidzianych ustawą”. Interesujący był art. LIV, którego dwa pierwsze zdania warto podać w całości: „Na jasnych ścianach przewiewnych szkół nie będą się znajdować symbole religijne ani oznaczenia partii politycznych. Szkoły publiczne gromadzą wiernych wszelkich wyznań religijnych, wyznających wszelkie wiary oraz tych, którzy potrafią żyć bez ołtarza i bez boga”. To może zbyt literacka, ale merytorycznie przecież trafna, definicja świeckiej szkoły.

8. Konstytucja Regencji — państwo korporacyjne

Regencja Carnaro miała być pierwszym w świecie państwem korporacyjnym⁸². Daniela Spinelli przekonuje, że taka koncepcja organizacji społeczeństwa nawiązywała do średniowiecznych tradycji cechowych, miała łagodzić walkę klas przez rozwiązywanie sporów między kapitałem i pracą, tworząc jednocześnie instrument ochrony pracy. Społeczeństwo miało stać się „organiczną jednością kolektywów”, a korporacje miały pozostawać apolityczne. Autorka wskazuje też na nawiązania do myśli Émile'a Durkheima i Georges'a Sorela oraz Włochów: Alfreda Rocco, Filippa Corridoniego i Artura Labrioli⁸³.

Z art. XVIII zd. 3 wynikał obowiązek przynależności obywatela do jednej z dziesięciu korporacji, w zależności od wykonywanej pracy (fizycznej lub umysłowej), przemysłu lub uprawianej sztuki⁸⁴. W tym samym przepisie zapisano, że korporacje „swobodnie rozwijają swoją energię i swobodnie określają wspólne obowiązki i wspólne uprawnienia”. W art. XIX wyliczono, kto należeć miał do każdej z dziesięciu korporacji:

— do pierwszej: robotnicy w przemyśle, rolnictwie, handlu, transporcie oraz drobnu rzemieślnicy i drobnu właściciele ziemi,

⁸¹ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 326. Dla Włochów nie było to wówczas niczym niezwykłym, gdyż od inkorporacji Rzymu relacje między liberalnym państwem a Kościołem były, delikatnie rzecz ujmując, chłodne.

⁸² Jak twierdził De Ambris, „Republika Syndykatów” miała gwarantować prawa proletariatu, prowadząc jednocześnie do zmniejszenia roli państwa jako władzy centralnej (według hasła „Liber-tà, Associazione, Autonomia”), R. De Felice, *op. cit.*, s. 92–93; zob. też C. Ricotti, *op. cit.*, s. 22–23.

⁸³ D. Spinelli, *Utopia e Modernismo na Carta del Carnaro — Reflexões sobre o desenho de um novo ordenamento para o Estado Livre de Fiume*, Campinas 2014, rozprawa doktorska złożona na Universidade Estadual de Campinas, http://repositorio.unicamp.br/jspui/handle/REPO_SIP/269927 (dostęp: 22.01.2021), s. 61–64.

⁸⁴ G.B. Guerri podaje, że De Ambris przewidywał istnienie jedynie ośmiu korporacji, D'Annunzio dodał jeszcze dwie (*op. cit.*, s. 320–321).

— do drugiej: pracownicy techniczni i administracyjni w przedsiębiorstwach i rolnictwie (bez współwłaścicieli przedsiębiorstw),

— do trzeciej: pracownicy przedsiębiorstw, którzy nie są robotnikami (bez współwłaścicieli przedsiębiorstw),

— do czwartej: pracodawcy w przemyśle, rolnictwie, handlu, transporcie,

— do piątej: publiczni urzędnicy komunalni i państwowi,

— do szóstej: „kwiat umysłowy narodu” — studiująca młodzież i jej „mistrzowie”, to jest nauczyciele szkół publicznych i studenci szkół wyższych, a także rzeźbiarze, malarze, dekoratorzy, architekci, muzycy — wszyscy zajmujący się sztukami pięknymi, sztuką sceniczną lub zdobniczą,

— do siódmej: wykonujący wolne zawody,

— do ósmej: członkowie spółdzielni produkcyjnych, spółdzielni pracy (przemysłowych i rolnych),

— do dziewiątej: „ludzie morza”,

— do dziesiątej: niezwykle enigmatycznie i poetycko opisani „ludzie najnowszy”, zatem tacy, którzy nie mieścili się w pozostałych korporacjach⁸⁵. Spinelli przyjmuje, że w tej grupie miały się znaleźć między innymi osoby wykonujące nowe formy pracy lub związane z nowoczesnymi technologiami⁸⁶.

Zgodnie z art. XX każda z korporacji miała osobowość prawną, wybierała swoich konsulów, ustalała przepisy wewnętrzne, nakładała podatki na swoich członków (w zależności od ich wynagrodzeń i innych dochodów). W tym samym przepisie określono również, że korporacja między innymi czuwała nad dyscypliną pracy, broniła swojej grupy na każdym polu, wspierała chorych i osłabionych członków korporacji, miała swoje symbole, pieśni i modlitwy, urządzała własne ceremonie, honorowała zmarłych członków i czciła swych bohaterów. Każda z korporacji odrębnie wybierała członków Consiglio dei Provvisori (art. XXI zd. 2). W ustawie zasadniczej nie określono ustroju wewnętrznego korporacji, znalazła się jedynie wzmianka o konsulach, którzy mieli zajmować pierwsze miejsce podczas uroczystości publicznych (art. XX i art. XXI zd. 3).

Autorzy konstytucji mieli dość swobodne podejście do wprowadzonego przez siebie podziału na korporacje. W innych przepisach natrafiamy bowiem na określenia niektórych korporacji w sposób sprzeczny z treścią art. XIX. Jest tak w art. XXXI (określającym zasady wyboru członków Collegio dei Provvisori) oraz art. XXIX (w którym opisano wybory sędziów pracy). W tym ostatnim nie odnajdujemy korporacji dziesiątej „ludzi najnowszych”, mimo to korporacji wciąż jest dziesięć. Ostatnia z nich miała zrzeszać robotników rolnych, których w art. XIX zaliczono do korporacji pierwszej. Należy przy tym zauważyć, że regulacja nowej instytucji społeczno-ustrojowej była mało precyzyjna i niezbyt szczegółowa. Po ogłoszeniu konstytucji premier tłumaczył, że po powołaniu miał nastąpić swobodny rozwój korporacji, a ich charakter prawny miał się „dookreślać

⁸⁵ Zob. F. Gerra, *op. cit.*, s. 461–462.

⁸⁶ D. Spinelli, *op. cit.*, s. 66–67.

w praktyce społecznej”. Zakładał przy tym daleko idącą samodzielność korporacji, które miałyby tworzyć własne banki i szkoły⁸⁷.

Choć w nieodległej przyszłości do koncepcji państwa korporacyjnego nawiązywać będzie Mussolini, przyjęcie tego rozwiązania w Karcie Carnaro nie powinno być interpretowane jako potwierdzenie faszystowskich inklinacji D'Annunzio. Przepisy o korporacjach pochodziły od De Ambrisa i były emanacją jego syndykalistycznych poglądów⁸⁸. Nie było też tak, że faszyci wprost przejęli fiumeńskie rozwiązania, które P. Podemski nazywa „realnym samorządem cechowym”⁸⁹. Giuseppe Parlato wskazuje, że w obu przypadkach chodziło o wyraźnie inne korporacje, te zdefiniowane w Karcie miały być otwarte na różne siły społeczne i były w swej istocie antypartyjne⁹⁰. Podobnie problem postrzegał Renzo De Felice, którego zdaniem korporacjonizm De Ambrisa wpisywał się w linię „mazziniańsko-syndykalistyczną”, całkowicie odmienną od biurokratyczno-autorytarnego korporacjonizmu faszystowskiego⁹¹.

9. Konstytucja Regencji — głowa państwa i władza wykonawcza

Poza stanami nadzwyczajnymi w Regencji nie przewidziano urzędu głowy państwa. Konstytucja stanowiła, że głowa państwa powoływana miała być tylko w sytuacjach wyjątkowych — gdyby państwo znalazło się w szczególnym niebezpieczeństwie, to jest gdyby było konieczne „ożywienie wszystkich sił ludu do walki i do zwycięstwa”. Wówczas Rada Narodowa miała w głosowaniu powołać komendanta (*il Comandante*) i „przekazać mu najwyższą władzę, bez odwołania” (art. XXXXIII zd. 1)⁹². Najwyższy urząd mógł objąć każdy obywatel Regencji mający prawa polityczne (art. XXXXVI). Zgodnie z art. XXXXIV komendant skupiać miał w swojej osobie władzę polityczną, wojskową, ustawodawczą i wykonawczą, a do wykonywania tej ostatniej miał mieć przy swoim urzędzie sekretarzy i komisarzy. W ustawie zasadniczej nie określono, na jaki czas komendant miał być powołany. Z art. XXXXIII wynikało, że czas sprawowania tej funkcji każdorazowo miała określić Rada Narodowa, „nie zapominając o tym, że w republice rzymskiej dyktatura trwała sześć miesięcy” (w ten sposób wyrażono jedynie apel co do czasu działania komendanta)⁹³. Z kolei w art. XXXXV zapisano,

⁸⁷ *Ibidem*, s. 227–228.

⁸⁸ M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 224.

⁸⁹ P. Podemski, *op. cit.*, s. 166.

⁹⁰ G. Parlato, *La sinistra fasista. Storia di un progetto mancato*, Bologna 2020, s. 34–35.

⁹¹ R. De Felice, *op. cit.*, s. 92.

⁹² Urzędnika tego Gigante wprost nazywa „dyktatorem”, S. Gigante, *op. cit.*, s. 234.

⁹³ W projekcie De Ambrisa (art. XXXIV) wyraźnie zapisano, że komendant powoływany jest czas nie dłuższy niż 6 miesięcy, wprowadzone przez D'Annunzio odwołanie do zwyczajów Republiki Rzymskiej w istocie zniósło to ograniczenie.

że po upływie określonego czasu urzędowania Rada Narodowa miała się zebrać i zdecydować o dalszym powierzeniu tego urzędu tej samej osobie, o powołaniu innego komendanta, odwołaniu lub o wygnaniu komendanta.

Władza wykonawcza powierzona została siedmiu rektorom (*rettori*)⁹⁴. Rektorzy do spraw zagranicznych, skarbu i finansów oraz oświaty publicznej byli wybierani przez Zgromadzenie Narodowe (czyli Zgromadzenie Kwarneru). Rektor spraw wewnętrznych i sprawiedliwości oraz rektor obrony narodowej wyłaniani byli przez Consiglio degli Ottimi, a do Consiglio dei Provvisori należał wybór rektorów zajmujących się ekonomią publiczną oraz pracą. W kolegium przewodniczył rektor spraw zagranicznych jako pierwszy rektor (*il Primo Rettore*) — jako *primus inter pares*, do którego należało reprezentowanie Regencji wobec innych państw (art. XXXV). Pierwszy rektor prowadzić miał obrady rektorów i miał głos rozstrzygający w wypadku równości głosów (art. XXXVI zd. 2).

Rektorzy byli wybierani na roczną kadencję, z prawem do jednokrotnej reelekcji; kolejny wybór był dopuszczalny po upływie roku od zakończenia pełnienia funkcji (art. XXXVI zd. 3 i 4). Urząd rektora określono jako „trwały i ciągły” (art. XXXVI zd. 1), co wiązało się z nieodwoływalnością w trybie odpowiedzialności politycznej, nie przyznano bowiem kolegiom powołującym rektorów uprawnienia do ich odwoływania. Odrębnym organem zajmującym się edukacją miała być Rada Szkolna (un Consiglio scolastico) której istnienie i zasady powoływania wynikały z art. LIII. Można dociekać, jaki miał być kierunek edukacji i jej wartość, gdy w tym samym przepisie jako najważniejsze zadanie wskazano „nauczanie śpiewu chóralnego opartego na motywach najszczerzej poezji ludowej” oraz naukę zdobnictwa.

W ustawie zasadniczej zadeklarowano przyjęcie zasady decentralizacji państwa. W art. III czytamy między innymi, że Regencja „zapewnia szerokie i różne formy autonomii” i dalej — w art. IV — że „znosi i redukuje przeważające scentralizowanie władz”. Z art. XIII wynika, że decentralizacja miała polegać na funkcjonowaniu gmin i korporacji oraz na zagwarantowaniu praw poszczególnych obywateli⁹⁵. Niestety z konstytucji nie dowiadujemy się, jakie były zasady podziału państwa na gminy. Był to problem szczególnej wagi, gdyż zdecydowana większość obywateli zamieszkiwała miasto Fiume. Należało więc rozstrzygnąć, czy całe miasto tworzy jedną gminę (wówczas podział na gminy tracił sens), czy też odrębnymi gminami miały być poszczególne części miasta⁹⁶.

⁹⁴ De Ambris proponował nazwanie ich „komisarzami”, czym nawiązywał do pomysłów sowieckich, G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 324.

⁹⁵ W art. XIII czytamy, że „trzy rodzaje ducha i sił współuczestniczą w porządkowaniu, ruchu i rozwoju ogółu — obywatele, korporacje, gminy”.

⁹⁶ J. Sondel-Cedermas (*op. cit.*, s. 153–154) wskazuje na nawiązanie do średniowiecznych włoskich „wolnych komun”, ale nie wyjaśnia, jak miałby wyglądać podział państewka na jednostki samorządu terytorialnego.

Dziwić może, dlaczego w ustawie zasadniczej tak niewielkiego państwa tyle uwagi poświęcono podziałowi terytorialnemu. Guerri wskazuje, że to jedna z okoliczności potwierdzających, iż Karta Kwarnaru była swego rodzaju ofertą ustrojową dla Italii bądź przynajmniej zakładano włączenie do Regencji ziem dalmatyńskich⁹⁷.

W art. XXII przyznano gminom szeroką autonomię. Zapowiedziano przywrócenie antycznej „władzy normatywnej”, czyli zapewniono gminom prawo stanowienia własnych ustaw, w ramach prawa powszechnego. W tym samym przepisie sformułowano domniemanie kompetencji na rzecz gmin, do których należały wszelkie sprawy, które nie zostały przydzielone innym organom władzy. Zgodnie z art. XXIII każda z gmin miała mieć największe prawo tworzenia ustaw municypalnych, jednocześnie jednak wskazano, że jej statuty muszą zostać zaakceptowane „przez Regencję”, a władze centralne miały badać zarówno ich zgodność z duchem konstytucji, jak i to, czy zostały w głosowaniu przyjęte przez lud (choć w żadnym innym miejscu takiego wymogu nie sformułowano). Z kolei w art. XXIV przyznano gminom prawo zawierania porozumień z innymi gminami, również poddając te porozumienia nadzorowi ze strony władz centralnych. Organy państwowe mogły podjąć konieczne działania, gdy wewnętrzny porządek w gminie był zagrożony przez „akcje zbrojne, rozłamy i machinacje lub przez jakąkolwiek inną formę przemocy lub zagrożeń”, a także gdyby jednej gminie zagrażała inna. Ochronę samodzielności gmin miało zapewnić ograniczenie możliwości podjęcia interwencji przez uzależnienie jej od żądania zgłoszonego przez jedną trzecią obywateli gminy lub przez władze gminy (art. XXV)⁹⁸.

Właściwość władz komunalnych wynikała z art. XXVI. Gminy zajmowały się następującymi sprawami: szkolnictwem podstawowym, powoływaniem sędziów gminnych, utrzymywaniem policji gminnej, nakładaniem podatków; wskazano też na możliwość zaciągania przez gminy pożyczek.

Funkcjonariuszy władzy wykonawczej dotyczył art. LXI. Zgodnie z nim wszyscy uczestniczący we władzy i wszyscy publiczni urzędnicy byli karnie i cywilnie odpowiedzialni za szkody, które państwu, gminie, korporacji lub zwykłemu obywatelowi wyrządzili przez swoje wykroczenia, nadużycia, niedbalstwo, tchórzostwo lub „nieetyczność”⁹⁹.

10. Konstytucja Regencji — władza ustawodawcza

W kwestii władzy ustawodawczej przyjęto rozwiązanie niezwykle oryginalne. Prawodawstwo powierzono dwóm kolegiom, jednak nie określono drogi

⁹⁷ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 323.

⁹⁸ M.A. Ledeen (*op. cit.*, s. 244–245) przekonuje, że silna pozycja ustrojowa gmin była zbliżona do pozycji amerykańskich stanów w epoce Aktów Konfederacji i Wieczystej Unii.

⁹⁹ „Le loro trasgressioni, per abuso, per incuria, per codardia, per inettezza”.

ustawodawczej (w której projekt ustawy przechodziły kolejno przez obie izby), lecz określono katalog spraw, w których była właściwa każda z izb samodzielnie, a także uprawnienia izb połączonych na wspólnym posiedzeniu. Władza ustawodawcza należała do Consiglio degli Ottimi (Rada Najlepszych¹⁰⁰) oraz Consiglio dei Provvisori („Rada Prowizorów”) — art. XXVII.

Consiglio degli Ottimi wybierano w wyborach powszechnych (uczestniczyli w nich obywatele z czynnym i biernym prawem wyborczym, którzy ukończyli 21 lat) i wyłaniano w głosowaniu tajnym. Na każdy tysiąc wyborców miał przypadać jeden mandat. Rozdział mandatów następował w jednym okręgu wyborczym, na zasadach reprezentacji proporcjonalnej. Kadencja tej izby trwała trzy lata (art. XXVIII i art. XXIX)¹⁰¹.

W skład Consiglio dei Provvisori wchodziło 60 członków, też wybieranych w wyborach powszechnych, tajnych i proporcjonalnych, przy czym w ustawie zasadniczej dokonano rozdziału mandatów między poszczególne korporacje, przy czym najwięcej — po 10 — członków tej izby wybierały korporacje robotników, „ludzi morza” oraz pracodawców (art. XXXI). Członkowie tej izby byli wybierani na dwuletnią kadencję i musieli należeć do korporacji, którą reprezentowali (art. XXXII)¹⁰².

Consiglio degli Ottimi miało się zbierać na corocznej sesji zwyczajnej w październiku (i pracować „ze zwięzłą krótkością” — art. XXX zd. 2), a Consiglio dei Provvisori w maju i listopadzie (debatując „w sposób lakoniczny”)¹⁰³. Zgodnie z art. XXXIV członkowie obu kolegiów mieli się zbierać corocznie w grudniu jako un grande Consiglio Nazionale, czyli jako Zgromadzenie Kwarneru (Arengo del Carnaro), przy czym w odniesieniu do tego samego organu w art. XXXV pojawia się jeszcze inna nazwa — Zgromadzenie Narodowe (Assemblea Nazionale).

W konstytucji określono kompetencje każdego z ciał ustawodawczych. Zgodnie z art. XXX do Consiglio degli Ottimi należało prawodawstwo w zakresie: prawa karnego i cywilnego, policji, obrony narodowej, oświaty podstawowej i średniej, sztuk pięknych, stosunków między państwem a gminami. W art. XXXIII określono właściwość Consiglio dei Provvisori, które miało zajmować się stanowieniem prawa w następujących dziedzinach: prawo handlowe i morskie, zagadnienia związane ze stałym zatrudnieniem, transport, roboty publiczne, traktaty handlowe, graniczne i celne, szkolnictwo techniczne i zawodowe, przemysł i banki, sztuka i rękodzieło. Z kolei w art. XXXIV wyliczono kompetencje Zgromadzenia Kwarneru: stosunki z innymi państwami, finanse i skarby, szkolnictwo wyższe, zmiany konstytucji oraz „poszerzanie wolności”.

¹⁰⁰ Lub „Rada Znawców”, jak nazwę tę tłumaczy J. Sondel-Cedermas, *op. cit.*, s. 151.

¹⁰¹ Zob. też S. Gigante, *op. cit.*, s. 233–234.

¹⁰² Zob. też *ibidem*, s. 234.

¹⁰³ Zdaniem Ledeena tak rzadkie sesje izb ustawodawczych wynikały z „ekstremalnie optymistycznego” założenia, że ich częstsze posiedzenia nie będą konieczne, *idem, op. cit.*, s. 224.

W art. LVI zapisano prawo inicjatywy ludowej. Każdy obywatel mógł przedstawić projekt ustawy (odnoszący się do spraw należących do właściwości każdego z obu ciał prawodawczych), jednak warunkiem „ważności” tej inicjatywy było poparcie jej przynajmniej przez czwartą część wyborców, do tego z kolegów, którego właściwości projekt dotyczył. Z art. LVII wynikało weto ludowe (*il riprova popolare*). Każda ustawa uchwalona przez którekolwiek z ciał prawodawczych mogła być poddana pod zatwierdzenie przez lud (*del consenso o del dissenso pubblico*), jeśli zażądała tego czwarta część obywateli uprawniona do głosu. Było to wyraźne nawiązanie do konstytucji weimarskiej, przy czym próg partycypacji obywatelskiej został ustalony na poziomie tak wysokim, że trudne mogło być zebranie pod wnioskiem wymaganej liczby podpisów.

W art. LX *in fine* przewidziano możliwość odwołania z funkcji publicznej — dochodziło do tego na podstawie głosu przynajmniej połowy wyborców należących do właściwego ciała wyborczego. Małe znaczenie miało prawo petycji wynikające z art. LVIII, za to było łatwe do zastosowania w praktyce. Wystąpienie do każdego z dwóch ciał ustawodawczych mógł skierować każdy z wyborców, nie zapisano jednak obowiązku rozpatrzenia takiego wniosku lub projektu.

11. Konstytucja Regencji — wymiar sprawiedliwości

W ustawie zasadniczej Regencji przewidziano zaskakująco skomplikowaną organizację sądownictwa, mało przez to adekwatną do rozmiarów państwa. W art. XXXVII wyliczono, że w sprawowaniu władzy sądowniczej uczestniczyli: tak zwani dobrzy ludzie (*i Buoni uomini*¹⁰⁴), sędziowie pracy (*i Giudici del Lavoro*), „sędziowie w togach” (*i Giudici togati*), sędziowie do spraw karnych (*i Giudici del Maleficio*) oraz Sąd Najwyższy (la Corte della Ragione)¹⁰⁵. Zgodnie z art. XXXVIII *i buoni uomini*, wybierani przez lud w gminach, mieli zajmować się drobnymi sprawami cywilnymi i handlowymi (z wartością przedmiotu sporu do 5000 lirów) oraz karnymi (zagrożonymi karą pozbawienia wolności do roku). Co do zasady rozpoznawanie spraw cywilnych, handlowych i karnych należało do „sędziów w togach”, powoływanych przez Sąd Najwyższy. Sędziowie ci tworzyli Trybunał Apelacyjny orzekający w sprawach odwołań od orzeczeń „dobrych ludzi” (art. XXXX). Szczególnym sądem był II Tribunale del Maleficio, który orzekał w sprawach przestępstw politycznych oraz czynów podlegających karze

¹⁰⁴ Których J. Sondel-Cedermas (*op. cit.*, s. 153) nazywa ławnikami, choć zapewne mieli być raczej odpowiednikami anglosaskich sędziów pokoju.

¹⁰⁵ W tym wyliczeniu nie znaleźli się sędziowie gminni, o których mowa w art. XXVI, określającym kompetencje władz gminy. Ledeen zdaje się przyjmować, że chodziło o te same sądy, albowiem jego zdaniem *buoni uomini* to magistratury komunalne, czyli zarządy gmin. Wyjaśnia też, że *giudici togati* tworzyli sądy cywilne, a w poważniejszych sprawach karnych orzekali *giudici del maleficio* (M.A. Ledeen, *op. cit.*, s. 225).

pozbawienia wolności na czas powyżej trzech lat. W skład tego trybunału wchodziło siedmiu sędziów (oraz dwóch zastępców), którym przewodniczył „sędzia w todzie”, przy czym konstytucja nie określała, do kogo należało ich powoływanie (art. XXXXI).

Sąd Najwyższy składał się z pięciu członków i dwóch zastępców, wybieranych przez Zgromadzenie Narodowe, z których odpowiednio dwóch i jeden powinni byli mieć stopień doktora w zakresie nauk prawnych. Do właściwości tego sądu należało orzekanie o zgodności z konstytucją aktów i dekretów wydawanych przez władzę ustawodawczą i wykonawczą, rozstrzyganie sporów konstytucyjnych między władzą ustawodawczą a wykonawczą, Regencją a gminami, poszczególnymi gminami, Regencją a korporacjami, Regencją a osobami prywatnymi, gminami a korporacjami, a także między gminami i osobami fizycznymi, jak również w sprawach cywilnych między Regencją a gminami oraz między gminami. Sąd Najwyższy orzekał też w sprawach o zdradę państwa, jeśli dopuścili się jej członkowie władzy ustawodawczej lub wykonawczej, a także dotyczących „naruszeń popełnionych przez uczestniczących we władzy” oraz w sprawach zamachów na prawa człowieka. Do trybunału najwyższej instancji należało wreszcie rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między pozostałymi sądami. Podstawową kompetencję Sądu Najwyższego określono dość lakonicznie: „rewiduje w ostatniej instancji wyroki”. Jednocześnie wskazano, że członkowie tego sądu nie mogą pełnić żadnych urzędów, wykonywać innej pracy ani innych zajęć zarobkowych, przy czym formułowanie tego zakazu tylko w odniesieniu do sędziów Sądu Najwyższego zdaje się wskazywać, że dla wszelkich innych sędziów wykonywanie dodatkowych zajęć było dozwolone (art. XXXXII).

Szczególną uwagę warto zwrócić na konstytucyjne umocowanie sędziów pracy, którzy mieli orzekać w sprawach sporów między pracownikami a pracodawcami i którzy byli wybierani przez korporacje w liczbie wskazanej w ustawie zasadniczej (jednego lub dwóch¹⁰⁶). Sędziowie pracy mieli prawo orzekać w powołanych w tym celu sekcjach, z prawem apelacji do sekcji połączonych (art. XXXIX).

Po ogłoszeniu ustawy zasadniczej wyraźnie przesądzono, że pozostają w mocy ustawy, w tym kodeksy, dotąd obowiązujące na terytorium Regencji. Miały obowiązywać do czasu uchwalenia nowych aktów przez przewidziane w konstytucji ciała ustawodawcze, zastrzeżono jednak, że mogły być zmieniane przez rząd tymczasowy¹⁰⁷. Upoważnienie ministerium do nowelizowania ustaw nie miało oparcia w przepisach ustawy zasadniczej. Również dotychczas działające sądy miały działać aż do powołania nowych, zgodnych z przepisami konstytucji.

¹⁰⁶ Przy czym w jednym przypadku, w wyniku pisarskiej omyłki, nie wskazano liczby wybieranych sędziów.

¹⁰⁷ Art. 1 Decreto con il quale si mantengono in vigore le leggi vigenti, Reggenza Italiana del Carnaro, Raccolta degli atti ufficiali, no. 1.

12. Powołanie rządu tymczasowego Regencji

Konsekwencją ogłoszenia ustawy zasadniczej powinno być dostosowanie do jej przepisów organów władzy państwowej. Dnia 23 września 1920 roku komendant wydał dekret o utworzeniu rządu tymczasowego¹⁰⁸. Akt ten, wbrew nazwie, dotyczył nie tylko organizacji rządu, lecz także władzy prawodawczej. Trudno byłoby wykazać, że D'Annunzio był umocowany do wydania tego aktu — nie został powołany na funkcję komendanta w myśl przepisów ustawy zasadniczej Regencji. Próżno też poszukiwać w konstytucji odpowiedzi na pytanie, kto miał powołać rektorów, gdy nie został jeszcze wybrany parlament. Nie może zatem dziwić, że w tekście dekretu nie przywołano podstawy prawnej jego wydania. Podano za to, że wydawany jest „w imieniu suwerennego ludu Fiume”¹⁰⁹.

W art. I znalazło się stwierdzenie, że Consiglio Nazionale kontynuuje wykonywanie swej funkcji reprezentacji municypalnej, z uprawnieniami wynikającymi z art. 22–26 (w domyśle: konstytucji). W art. II określono skład rządu, w którym znaleźli się „obywatele wolni i zaprzysiężeni”: D'Annunzio odpowiedzialny za sprawy zagraniczne, Host-Venturi — za obronę narodową, Maffeo Pantaleoni — finanse i skarb, Icilio Baccich — sprawy wewnętrzne i sprawiedliwość, Lionello Lenaz — za oświatę publiczną, Luigi Besocca — za ekonomię publiczną oraz Clemente Marassi za pracę¹¹⁰. Łatwo dostrzec, że podział na resorty odpowiadał temu, który zawarto w art. XXXV ustawy zasadniczej. Tak jak w przepisach konstytucji członków rządu określono mianem „rektorów”, nazywając ich „tymczasowymi” — *i Rettori provvisori* — i wskazując, że sprawować mieli urząd aż do wyboru rektorów przez izby ustawodawcze. Rząd tymczasowy miał się zajmować wszelkimi sprawami publicznymi, nienależącymi do innych organów administracji (art. IV zd. 1).

W tym samym dekreście wskazano, że dla rozpatrywania projektów ordonansów oraz dekretów wnoszonych przez poszczególnych rektorów posiedzenia rządu miały się odbywać dwa razy w tygodniu, we wtorki i czwartki; w pozostałe dni mogły się odbywać posiedzenia nadzwyczajne. Przewodniczył im komendant (czyli nie zastosowano się do terminologii przyjętej w konstytucji, zgodnie z którą pracom rządu przewodniczył pierwszy rektor). Dekrety i ordonanse nie miały mocy, jeśli nie zostały przyjęte przez większość członków rządu i nie zostały podpisane przez

¹⁰⁸ La costituzione del Governo provvisorio — il decreto, Reggenza..., Raccolta degli atti ufficiali, no. 1.

¹⁰⁹ Kolejne akty komendanta też rozpoczynały się wskazaniem, że wydawane są „in nome del popolo sovrano di Fiume”. Zgodnie z art. 1 i 2 dekretu komendanta z 23 września 1920 r. takie sformułowanie miało znaleźć się we wszystkich wyrokach, dekretach, ordonansach, aktach notarialnych oraz wszelkich innych aktach władzy wykonawczej i sądowej, Decreto con il quale viene introdotta la nova formola della Reggenza Italiano del Carnaro, Reggenza..., Raccolta degli atti ufficiali, no. 1.

¹¹⁰ Zob. R. De Felice, *op. cit.*, s. 91; autor ten rektorów nazywa „regentami” (*ibidem*). Zob. też G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 347–349.

komendanta (art. IV zd. 2–4). Tak sformułowany przepis zdawał się przyznawać komendantowi uprawnienie do zatwierdzania uchwał rządu, natomiast konstytucja nie przyznawała takiej kompetencji pierwszemu rektorowi, który miał być jedynie pierwszym wśród równych. Z uprawnieniami doradczymi w posiedzeniach rządu mógł brać udział *podesta di Fiume*, czyli *sindaco* (art. IV zd. 5).

Każdy z rektorów miał powołać swój urząd (swego rodzaju ministerstwo), wyznaczając urzędnika, który nim kierował (art. V). Komendant miał kierować resortem spraw zagranicznych powołując „swoją Gabinet”, jego szczególne uprawnienia miały być określone w odrębnym dekreście komendanta (art. VI). W art. VII przyrzeczono członkom rządu tymczasowego wynagrodzenie, bez określenia jego wysokości i zasad wypłacania. Rektorzy mieli na ręce komendanta złożyć przysięgę na wierność karcie Regencji (art. VIII); żaden z przepisów nie wymagał złożenia takiej przysięgi od komendanta.

W krótkiej historii Regencji jej władze usiłowały działać jako podmiot stosunków międzynarodowych. Utworzono trzy przedstawicielstwa zagraniczne — w Rzymie, Paryżu i Nowym Jorku¹¹¹.

13. Traktat w Rapallo — upadek Regencji

Ponieważ na konferencji paryskiej nie wypracowano rozwiązania problemu Fiume, dyplomaci Włoch oraz Królestwa SHS poszukiwali go w rozmowach dwustronnych. Przyniosły one rezultat — 12 listopada 1920 roku w Rapallo oba państwa podpisały umowę określającą status spornego miasta. Strony uznały „pełną wolność i niezależność Stato di Fiume” i zapewniły jej respektowanie w przyszłości. Utworzone w ten sposób państwo miało składać się z dawnego *corpus separatum*, z pewnymi terenami od strony Istrii (art. IV). Królestwu SHS przypadł tak zwany Port Baross (zob. dalej), a także Dalmacja (jednak bez Zadaru, który pozostał włoską enklawą). Do traktatu dołączono mapę w skali 1:200 000, a granice Państwa Fiume¹¹² miały zostać wyznaczone w terenie przez dwustronną komisję delimitacyjną; na wypadek sporu wypracowaniu rozwiązania miał służyć arbitraż Szwajcarii (art. V). Traktat z Rapallo został szybko ratyfikowany przez strony. Już 22 listopada w imieniu Królestwa SHS uczynił to król Aleksander I, a sześć dni później zgodę na ratyfikację traktatu wyraziła włoska Izba Deputowanych (zgoda Senatu została przegłosowana 17 grudnia). Warto dostrzec, że po-

¹¹¹ G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 350–351.

¹¹² W polskim piśmiennictwie spotkać można inną nazwę tego państwa, na dodatek różnie zapisywaną — Henryk Batowski używał nazwy „państwo rjeckie” (z małych lub z dużych liter — H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982, s. 282; *idem*, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomacji*, Kraków 1988, s. 57), Tadeusz Szymczak zaś „państwo rjeckie” (T. Szymczak, *Jugosławia — państwo federacyjne*, Łódź 1982, s. 37).

słowie byli niemal jednomyślni (głosów za było 253, a przeciwnych tylko 14), włoska opinia publiczna zaś porozumienie z Rapallo uznawała za triumf¹¹³.

Władze Regencji protestowały przeciw treści traktatu. Gigante podaje, że 17 listopada 1920 roku w jednomyślnie podjętej uchwale Consiglio municipale podtrzymało wolę aneksji do Włoch¹¹⁴. Osiem dni później Commando di Fiume wystąpiło do rządu włoskiego z oświadczeniem, że nie przyjmie nigdy do wiadomości postanowień układu. Wskazywano, że nie można mówić o Stato di Fiume bez identyfikowania go z Regencją, a także że określono granice państwa bez jego udziału. Giulio Benedetti podaje, że protest zgłosiły władze miejskie oraz inne organy władz Fiume (niewymienione w konstytucji Regencji): Camera di Commercio, Senato Marittimo di Fiume oraz Camera di Lavoro di Fiume. Protesty dotyczyły także ustaleń mających za przedmiot Port Baross, który — wraz z deltą rzeki Sauro — miał zostać odłączony od Fiume i stać się portem jugosłowiańskim. Zauważyć należy, że port ten nie należał do *Corpus separatum* (gdy powstawała monarchia dualistyczna, port nie istniał, został wybudowany przez Węgrów dopiero później. Nazwa portu pochodziła od nazwiska węgierskiego ministra Gabriela Barossa, który kierował inwestycją). Władze Fiume zarzucały rządowi Włoch zawarcie tajnych porozumień z Jugosławią; przedstawiciele gabinetu Nittiego zaprzeczali ich istnieniu¹¹⁵.

Władze włoskie okazały się zdeterminowane, by zapewnić wykonanie traktatu z Rapallo. Już 28 listopada gen. Enrico Caviglia (komendant wojskowy dla regionu Venezia Giulia) zażądał od Regencji niezwłocznego opuszczenia wysp Arbo i Veglia oraz Portu Baross, czyli terenów, które miały przypaść Królestwu SHS¹¹⁶. W dniu 21 grudnia zarządził lądową i morską blokadę miasta. W tym samym dniu władze Regencji ogłosiły stan wojny¹¹⁷.

W wigilię świąt Bożego Narodzenia rozpoczął się atak wojsk włoskich na Fiume, znany jako Natale di Sangue — krwawe święta. Walki trwały przez pięć dni, miasto zostało ostrzelane przez włoską marynarkę, byli zabici i ranni. Consiglio Nazionale zebrało się 28 grudnia i zdecydowało o kapitulacji. W nocy z 29 na 30 grudnia w liście kierowanym do *sindaco* miasta Gigante oraz „Suwerennego Ludu Fiume” D'Annunzio złożył na ich ręce najwyższą władzę (powierzoną mu 12 września 1919 roku i potwierdzoną 9 września roku następnego przez Kolegium Rektorów). Rezygnację zgłosili również Gigante i Host-Venturi, a 31 grudnia podpisano „patto di Abbazia”, czyli układ oznaczający akceptację

¹¹³ Na temat traktatu w Rapallo zob. G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 377–391; G. Benedetti, *op. cit.*, s. 75–76, 79; E. Caviglia, *op. cit.*, s. 243, 260; A. Depoli, *op. cit.*, s. 120–121; S. Gigante, *op. cit.*, s. 236–240; G. Giuriati, *op. cit.*, s. 163–166.

¹¹⁴ S. Gigante, *op. cit.*, s. 238.

¹¹⁵ G. Benedetti, *op. cit.*, s. 72, 76–78; S. Gigante, *op. cit.*, s. 241–247.

¹¹⁶ Królestwo SHS otrzymało także pozostałe wyspy dalmatyńskie, oprócz Lagosty i Pelagosty, G. Benedetti, *op. cit.*, s. 75, 79.

¹¹⁷ S. Gigante, *op. cit.*, s. 240–241, 246. Obszerniej działania włoskie opisuje sam gen. Caviglia, *op. cit.*, s. 261–281.

żądań włoskich¹¹⁸. W tym samym dniu władze miejskie podjęły uchwałę, w której potwierdziły wolę aneksji do Włoch, jednocześnie jednak zatwierdzając podpisane tego samego dnia porozumienie (godząc się na nie „wobec brutalnej siły i zniszczenia miasta”). Przypomniano, że wolne miasto powinno obejmować również Port Baross oraz deltę rzeki Sauro. Przyjęto też dymisję komendanta oraz rządu. Jednocześnie powstał nowy rząd tymczasowy, na czele z Grossichem, który miał zapewnić porządek publiczny oraz sprawić, by do 28 lutego 1921 roku zostały zwołane komisje dla wyboru konstytuandy nowego państwa. W styczniu 1921 roku miasto opuścili legionści¹¹⁹.

Uwagi końcowe

Przypadek Fiume niewątpliwie zasługuje na uwagę. W ciągu czterech lat na niewielkim obszarze istniały wyraźnie odmienne rozwiązania ustrojowe. Jedne pozostały tylko na papierze (jak konstytucja Regencji), inne działały w praktyce (jak dekret styczniowy). Niestabilność władz pogłębiała niepewność co do przyszłości miasta, dla którego okres niepodległości to także lata katastrofy gospodarczej, stagnacji przemysłu i portu, bezrobocia i ubóstwa mieszkańców.

Rządy Gabriele D'Annunzio w Rijece trwały krótko — jedynie 16 miesięcy. Przyniosły jednak wiele zdarzeń interesujących dla historyka idei i badacza ustrojów państwowych. Podkreślić przy tym trzeba, że *Fiume dannunziana* wymyka się jednoznacznym ocenom, miała bowiem jednocześnie charakter operetkowy i tragiczny, nacjonalistyczno-militarny i rewolucyjno-klasowy, włoski i internacjonalistyczny.

Po zajęciu miasta przez legionistów D'Annunzio sprawował władzę dyktatorską, opartą na armii, której liczebność dochodziła do 10 tys. żołnierzy. Działająca od jesieni 1918 roku Rada Narodowa, także będąca organem uzurpatorskim, została pozbawiona realnej władzy, choć nadal działała pod przewodnictwem Antonia Grossicha. Równolegle istniała Rada Miejska Fiume, na czele z *sindaco* Riccardo Gigante. Formalnie wciąż obowiązywał dekret 22 stycznia 1919 roku, określający władze państwowe, jednak rzeczywistość ustrojowa była wyraźnie odmienna od jego postanowień. Władza *vate* nie została uregulowana przepisami, podobnie jak działanie powołanego przezeń rządu, które opierało się jedynie na zwyczaju i woli komendanta.

Podstawową cechą państwka rządzonego przez wieszczą była zatem tymczasowość i nieokreśloność rozwiązań ustrojowych. Nie może to dziwić, gdy jako główny cel deklarowano zakończenie niepodległego bytu Fiume i włączenie regionu do Italii. Prowizoryczność władz była oczywiście korzystna dla

¹¹⁸ G. Benedetti, *op. cit.*, s. 86; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 458–491; S. Gigante, *op. cit.*, s. 247–251 (w tej pracy przywołany jest tekst układu).

¹¹⁹ G. Benedetti, *op. cit.*, s. 87–91.

komendanta, którego kompetencje stawały się dzięki temu w praktyce nieograniczone i wynikały nie z treści aktów prawnych, lecz z autorytetu, jakim cieszył się D'Annunzio, przynajmniej wśród legionistów.

Przełomem, choć w zasadzie jedynie na płaszczyźnie formalnej, stało się utworzenie Włoskiej Regencji Carnaro i ogłoszenie jej konstytucji 8 września 1920 roku. Ustrój kraju został wówczas opisany w przepisach ustawy zasadniczej. Nie weszła ona jednak nigdy w życie, gdyż istnienie Regencji zakończyło się z końcem roku, w którym powstała. Mimo to konstytucja wrześniowa zdecydowanie zasługuje na uwagę ze względu na ciekawe — niekiedy pionierskie, a niekiedy zaskakujące — rozwiązania ustrojowe, a także z powodu jej znaczenia dla dziejów Italii w kolejnym ćwierćwieczu.

Konstytucja, której twórcami byli De Ambris i D'Annunzio, wyraźnie odróżniała się od konstytucji dziewiętnastowiecznych. Znalazły się w niej przepisy definiujące prawa obywatelskie (w tym równość płci, również w zakresie praw politycznych), gwarantujące świeckość państwa, szeroko pojętą autonomię władz lokalnych i prawo mniejszości do nauczania we własnym języku. Współbrzmiała zatem z ustawami zasadniczymi uchwalanymi po wielkiej wojnie. Różniła się od nich wyraźnie socjalnym charakterem: własności nie uznawano za prawo nienaruszalne i jednocześnie szczególne znaczenie nadawano „pracy produktywnej”. Te zdecydowanie lewicowe postanowienia miały w większości charakter ogólnikowych deklaracji, choć były i takie, które były bardziej konkretne (jak konstytucjonalizacja sądów pracy).

Niektóre z istotnych postanowień ustawy zasadniczej Regencji okazały się ślepią uliczką konstytucjonalizmu. Zaliczyć można do nich rozdzielenie kompetencji prawodawczych między dwie izby parlamentu czy brak głowy państwa (poza sytuacjami nadzwyczajnymi). Podobnie ocenić można przyjęcie modelu państwa korporacyjnego, choć ten pomysł ustrojowy przyjęli krótko później włoscy faszyci. Brak instytucji głowy państwa zaskakuje, tym bardziej przy dyktatorskiej władzy D'Annunzio. Zapewne rezerwował dla siebie pozycję pierwszego rektora (którą rzeczywiście objął w rządzie tymczasowym) i zakładał, że zdefiniowanie urzędu głowy państwa kolidowałoby z tymczasowym — z założenia — charakterem Regencji.

Ogłoszenie konstytucji było politycznym przełomem. D'Annunzio przestał oczekiwać na włączenie regionu do Włoch, ale przedstawił koncepcję ustrojową tworzącą alternatywę dla liberalnego porządku królestwa i jednocześnie koncepcji faszystów. Regencja Carnaro miała stać się modelem nowej Italii, wzorcem państwa nowego typu.

Dla oceny D'Annunzio i Karty Carnaro kluczowe znaczenie ma odpowiedź na pytanie o jej związek z włoskim faszyzmem. Czy *vate* (sam zwany *duce*) był poprzednikiem i zapowiedzią Mussoliniego, jego „Janem Chrzcicielem”?¹²⁰ Czy

¹²⁰ By posłużyć się określeniem zaproponowanym przez Carla Ricottiego, *op. cit.*, s. 16.

impresa di Fiume była jedynie poligonem faszystów? Czy przeciwnie — był to ruch o innym charakterze i innych celach, a Mussolini wspierał i przywoływał D'Annunzio dla własnych korzyści politycznych, ze względu na jego wielką popularność?

Ideolodzy i teoretycy włoskiego faszyzmu mieli poważny problem z oceną *impresa di Fiume*. Niektórzy wyraźnie odwoływali się do dokonań D'Annunzio, przedstawiając go jako prekursora ruchu, a także inspiratora istotnych rozwiązań prawnych (dla Sergia Panunzio był on twórcą fundamentów prawa pracy, inni politycy reżimu wskazywali konstytucję wrześnieową jako źródło polityki socjalnej faszystów, w szczególności Karty Pracy z 1927 roku). Inni przeciwnie — dorobek Regencji przemilczali lub marginalizowali albo poddawali go krytyce (jak sekretarz generalny Ministerstwa Korporacji Renato Marzolo, którego zdaniem struktura państwa opisanego w Karcie miała charakter anarchistyczny). Sam Mussolini uznawał, że nie do przyjęcia są syndykalistyczno-rewolucyjne projekty pochodzące od De Ambrisa. Na zasadzie pewnego kompromisu tłumaczono więc, że ustawa zasadnicza Fiume była dokumentem o wielkiej wartości symbolicznej, ale niepowtarzalnym i nienadającym się do bezpośredniego zastosowania w Italii¹²¹.

Na kongresie założycielskim Partito Nazionale Fascista w listopadzie 1921 roku Mussolini pytał: „Czy faszyzm może poszukiwać wzorców w statutach Regencji Carnaro? W naszej opinii — nie. D'Annunzio jest człowiekiem genialnym. Jest człowiekiem czasów wyjątkowych, nie człowiekiem codziennej praktyki [...] powinniśmy patrzeć na te statuty, jak patrzy się na gwiazdę, jak gasi się pragnienie przy źródle”¹²².

Do dokonań D'Annunzio odwoływali się też przeciwnicy faszyzmu i opresyjnego państwa. Wskazywali, że konstytucja Regencji gwarantowała wolność, autonomię i swobodę zrzeszania się. Jeszcze przed marszem na Rzym na łamach gazety „La Riscossa” przedstawiano Kartę jako manifest, wokół którego mogliby się zjednoczyć antyfaszyści różnych orientacji¹²³.

Niewątpliwie pewne elementy *Fiume dannunziana* zostały później wykorzystane przez faszystów — model państwa korporacyjnego, ale także metody sprawowania władzy — marsze, pompatyczne przemowy, salut rzymski. Wspólna była ostra krytyka państwa liberalnego, opartego na Statucie Alberyńskim. To jednak zbyt mało, by wpisać D'Annunzio i jego legionistów w ramy ruchu faszystowskiego, jak czyni to choćby Giuliano Procacci — jego zdaniem wyprawa poety „to pierwszy krok tego prawicowego przewrotu w państwie włoskim, którego szczytem będzie marsz na Rzym Mussoliniego”¹²⁴.

¹²¹ G. Parlato, *op. cit.*, s. 89–106; G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 329.

¹²² Cyt. za: G.B. Guerri, *op. cit.*, s. 329.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ G. Procacci, *Historia Włochów*, przeł. B. Kowalczyk-Trupiano, Warszawa 1983, s. 447.

Bibliografia

Źródła

Akty prawne

- Statuto della Libera Città di Fiume e del suo Distretto, Fiume 1908.
- Decreto 22 gennaio 1918, n. 407, concernente le norme per il funzionamento del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume, [w:] Ministero della Giustizia e degli Affari di Culto. Comitato Tecnico per La Legislazione Relativa all'Unificazione del Diritto nelle Nuove Provincie, *Legislazione di Fiume*. Raccolta e coordinata da D. Barone e G. P. Gaetano, t. 1. *Provvedimenti Legislativi dei Governi Provvisori*, Roma 1926.
- Legge 6 settembre 1919, n. 5710 concernente le elezioni della rappresentanza della libera città di Fiume e suo distretto, [w:] Ministero della Giustizia e degli Affari di Culto. Comitato Tecnico per La Legislazione Relativa all'Unificazione del Diritto nelle Nuove Provincie, *Legislazione di Fiume*. Raccolta e coordinata da D. Barone e G. P. Gaetano, t. 1. *Provvedimenti Legislativi dei Governi Provvisori*, Roma 1926.
- Decreto-legge 14 ottobre 1919, n. 6450, concernente l'elezione per il deputato ad Parlamento nazionale nel Collegio di Fiume, [w:] Ministero della Giustizia e degli Affari di Culto. Comitato Tecnico per La Legislazione Relativa all'Unificazione del Diritto nelle Nuove Provincie, *Legislazione di Fiume*. Raccolta e coordinata da D. Barone e G. P. Gaetano, t. 1. *Provvedimenti Legislativi dei Governi Provvisori*, Roma 1926.
- [Deklaracja przedstawicieli Rady Narodowej Fiume z 15 kwietnia 1920 r.], [w:] G. Benedetti, *La pace di Fiume. Dalla conferenza di Parigi al trattato di Roma*, Bologna 1924.
- Carta del Carnaro 1920. Testo di Gabriele D'Annunzio, http://www.dircost.unito.it/cs/pdf/19200000_Carnaro_DAnnunzio_ita.pdf.
- Carta del Carnaro 1920. Testo predisposto da Alceste De Ambris, <http://www.dircost.unito.it/cs/docs/carnaro1920.htm>.
- La costituzione del Governo provvisorio — il decreto [23 września 1920], Reggenza Italiana del Carnaro, Raccolta degli atti ufficiali, no. 1, il 26 Settembre 1920.
- Decreto con il quale viene introdotta la nova formola della Reggenza Italiano del Carnaro [n. 2, 23 września 1920], Reggenza Italiana del Carnaro, Raccolta degli atti ufficiali, no. 1, il 26 Settembre 1920.
- Decreto con il quale si mantengono in vigore le leggi vigenti [n. 3, 23 września 1920], Reggenza Italiana del Carnaro, Raccolta degli atti ufficiali, no. 1, il 26 Settembre 1920.

Pozostałe źródła

- Coselschi E., *La marcia di Ronchi. Con alcuni discorsi fondamentali di Gabriele D'Annunzio per l'Impresa di Fiume con La Carta di Carnaro e col nuovo ordinamento dell'esercito liberatore*, Firenze 1929.
- Giuriati G., *Con D'Annunzio e Millo in difesa dell'Adriatico*, Firenze 1954.

Piśmiennictwo

- Alatri P., *Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica*, Milano 1976.
- Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 1988.

- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982.
- Benedetti G., *La pace di Fiume. Dalla conferenza di Parigi al trattato di Roma*, Bologna 1924.
- Caviglia E., *Il conflitto di Fiume*, [Milano] 1948.
- De Ambris, Alceste*, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 33, Roma 1987.
- De Felice R., *Sindacalismo rivoluzionario e fumanesimo nel carteggio De Ambris — D'Annunzio*, Brescia 1966.
- De Michelis E., *Guida a D'Annunzio*, Torino 1988.
- Depoli A., *Fiume. Una storia meravigliosa*, Padova 1969.
- Gerra F., *L'impresa di Fiume nelle parole e nell'azione di Gabriele D'Annunzio*, Milano [1966].
- Gigante, Riccardo, [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 54, [https://www.treccani.it/enciclopedia/riccardo-gigante_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/riccardo-gigante_(Dizionario-Biografico)/).
- Gigante S., *Storia del Comune di Fiume*, Firenze 1928.
- Guerrini G.B., *Disobbedisco. Cinquecento giorni di rivoluzione. Fiume 1919–1920*, Milano 2019.
- Ledeer M.A., *D'Annunzio a Fiume*, przeł. z jęz. angielskiego L. De Felice, Roma-Bari 1975.
- Parlato G., *La sinistra fascista. Storia di un progetto mancato*, Bologna 2020.
- Paxton R.O., *Anatomia faszyzmu*, przeł. P. Brandel, Poznań 2005.
- Podemski P., *Wyprawa na Fiume 1919–1920*, Toruń 2005.
- Procacci G., *Historia Włochów*, przeł. B. Kowalczyk-Trupiano, Warszawa 1983.
- Rakowski M., *Niepodległe miasto na pograniczu włosko-jugosłowiańskim — ustrój Fiume przed wydaniem Karty Kwarneru*, [w:] *Pogranicza w historii prawa i myśli polityczno-prawnej*, red. D. Szpoper, P. Dąbrowski, Gdańsk-Olsztyn 2017.
- Rakowski M., *Ordynacja wyborcza dla jednego posła. Wybory deputowanego do parlamentu włoskiego w Wolnym Państwie Fiume*, „Z Dziejów Prawa” 12, 2019.
- Rakowski M., *Prawo wyborcze do włoskiej Izby Deputowanych w latach 1861–1923*, Warszawa 2004.
- Ricotti C., *La carta del Carnaro. Dannunziana, massonica, autonomista*, Roma 2019.
- Rodak W., *Pierwszy Duce między Erosem a Marsem. Przypadki Gabriele D'Annunzio*, <https://nasza-historia.pl/pierwszy-duce-pomiedzy-erosem-a-marsem-przypadki-gabriele-dannunzio/ar/c15-14903561>.
- Salaris C., *Alla feste della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume*, Bologna 2002.
- Sierpowski S., *Faszyzm we Włoszech 1919–1926*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- Sikora-Penazzi J., Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., *Wielki słownik włosko-polski*, t. 4, Warszawa 2010.
- Sondel-Cedermas J., *Gabriele D'Annunzio. U źródeł ideologicznych włoskiego faszyzmu*, Kraków 2008.
- Spinelli D., *Utopia e Modernismo na Carta del Carnaro — Reflexões sobre o desenho de um novo ordenamento para o Estado Livre de Fiume*, Campinas 2014, rozprawa doktorska złożona na Universidade Estadual de Campinas, <http://repositorio.unicamp.br/jspui/handle/REPOSIP/269927>.
- Stelli G., *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*, Pordenone 2017.
- Szymczak T., *Jugosławia — państwo federacyjne*, Łódź 1982.